

MEMLÛK TAHTINDA MOĞOL ASILLI BİR SULTAN: ZEYNEDDİN KETBOĞA VE SALTANAT DÖNEMİ (694-696/1294-1296)

Ahmet SAĞLAM*

Özet

Sultan Zeyneddin Ketboğa Memlûk sultanları içerisinde çok özel bir kimliğe sahiptir. Moğol-İlhanlı ordusunda asker iken esir olarak geldiği Mısır-Kahire’de memlûk nizamında yetişerek emirliğe hatta şartlar elverince de *el-Melikü'l-Âdil* unvanıyla sultanlığa kadar yükselmiştir. Türk Devleti’nin Moğol asıllı bir sultanıdır. Saltanat dönemi kuraklıktan kaynaklı kıtlıkların, vebanın Mısır ve Suriye halkını kırıp geçirdiği felaket günleridir. Bunun yanında İlhanlı taht mücadelesinden kaçan soydaşlarına kol kanat gerip ülke topraklarında iskân etmesi nefretleri üzerine çekmiştir. Memlûklerini de üst düzey mevkilere ataması kendisini iktidara taşıyan hüşdâşlarının bu kez kendisini tahttan indirmeleriyle sonuçlanmıştır. Ancak o, hal’ edildikten sonra hastalanarak eceliyle ölünceye kadar nâib olarak hayatını idame ettirmiştir. İlhanlı Hükümdarı Gâzan’ın Suriye’yi işgali sırasında Hama nâibi olarak askerlerinin başında ülkesine sadakatle hizmet etmiştir.

Makalemizde Sultan Ketboğa’yı ele alırken bir yerde Moğollar ve Haçlılar karşısında Memlûkleri zafere taşıyan önemli bir hususu yani farklı ırkların bir merkezde toplanıp eğitilerek aynı ülkü uğruna nasıl hizmet ettiklerini, dirayet, cesaret ve yetenekleri sayesinde sultanlığa kadar yükselebildiklerini hatta tahttan indirilen birisinin yaşamının sonuna kadar sadakatle hizmetini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Saltanatı, Moğol, Zeyneddin Ketboğa.

MONGOLIAN ORIGIN SULTAN ON MAMLUK THRONE: ZAYN AL-DIN KETBOGHA AND SULTANATE PERIOD (694-696/1294-1296)

Abstract

Sultan Zayn al-Din Ketbogha has a very special identity among the Mamluks sultans. In Cairo-Egypt, where he was brought as a mamluk when he was an ordinary soldier in Mongolian-İlhanlı army, he was educated in Mamluk system, he became an amr and when the conditions were available he became sultan with the title of al-Malik al-Adil. As a Mongolian origin sultan, his sultanate period was the catastrophic days of famines caused by drought, plague ravaged the people of Egypt and Syria. In addition to this, since he protected his descents who escaped from İlhanlı throne struggle and allowed them to reside in the lands of his country he attracted the rage of the others on him. Providing high position for Mamluks made his khushdash uncomfortable and they dethroned him. However, after having dethroned, he continued his life as regent until his death as a result of an illness. During the invasion of Syria by Gazan, İlkhans ruler, he served to his country loyally as commander of his soldiers with title of Regent of Hama.

In the article while we are examining Sultan Ketbogha, we are going to discuss an important issue which brought victory to Mamluks against the Mongols and Crusaders. Namely, how different races were brought together, educated, served for same ideal; how they reached up to position of sultanate by their sagacity, courage and talents and their loyal services.

Keywords: The Mamluk Sultanate, Mongol, Zayn al-Din, Amir, Regent, Sultan.

* Yrd. Doç. Dr., Artvin-Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ahmetsaglam352@gmail.com

Giriş

Memlûk sultanı Zeyneddin Ketboğa'nın saltanat dönemini anlatan Memlûk kaynakları "Mısır ülkesindeki Türk Devleti sultanlarının onuncusu"¹ şeklinde bir girizgâh cümlesiy-le onu takdim ederler. Şüphesiz muasır Memlûk kaynakları Memlûkler için "Türk Devleti" (*ed-Devletü't-Türkiyye*²) ifadesini kullanmıştır. Ketboğa gibi Türk olmayan unsurlardan tahta çıkanlar olmuşsa da gerek devleti yönetenlerin dilinin Türkçe olması³ gerekse kökeni ne olursa olsun Müslüman olarak İslami bir ismin yanında Türkçe bir ad almaları bir teamül idi.⁴ *Zeyneddin Ketboğa el-Mansûrî* olan ismine baktığımızda asıl adı Ketboğa olup Zeyneddin lakabı, el-Mansûrî ise efendisi Sultan Kalavun'un memlûkü olduğuna dair nisbesidir. Neticede Ketboğa bir Türk devletinin başına sultan olarak geçme başarısı göstermiş Moğol kökenli bir sultandır.

¹ Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (öl. 733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C. XXXI, thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşli Fevvez, Beyrut 2004, s. 170; İbn Dokmak, Sarimüddin İbrahim b. Bedreddin Muhammed b. İzzeddin Aydemir İbn Dokmak (öl. 809/1407), *en-Nüfhatü'l-Miskiyye fîd-Devleti't-Türkiyye: min Kitâbi'l-Cevheris-Semin fi Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtin (min sene 637 hatta sene 805 h.)*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut 1999/1420, s. 97; İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470), *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, Kahire t. y., C. VIII, s. 55; İbn İyas, Ebû'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas (ö. 930/1520), *Bedâi'u'z-Zuhûr, fi Vekâi'id-Dühûr*, I-V, thk. Muhammed Mustafa, Kahire 1395/1975, C. I, s. 386.

² Memlûkler Devleti tarihini anlatmaya başlayan dönemin müellifleri bu devletin adını eserlerinde *ed-Devletü't-Türk* (=Türk Devleti) ya da *ed-Devletü't-Türkiyye* (=Türkiye Devleti) diye tanımlarlar. Bu konuyla alakalı teferruatlı kaynaklar için şu makaleme bakılabilir. Ahmet Sağlam, "Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 113.

³ Ebu Hayyan'ın kaleme aldığı *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk* (Türklerin dilini anlama kitabı) başta olmak üzere *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*, *Kitâbu Bulgati'l-Muşâtâk fi Luğati't-Türki ve'l-Kıfçak El-Kavâninü'l-Külliyeye li-Zabti'l-Luğati't-Türkiyye*, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye* gibi eserler Mısırlı devlet adamlarının yönetici sınıfının dili olan Türkçeyi düzgün konuşmaları ve anlamaları için kaleme alınmış eserlerdir. Bu çalışmalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Toparlı, Recep, "Kıpçak Dili ve Edebiyatı", *Türkler*, C. V, (2002), s. 814-821.

⁴ Emir Rukneddin Baybars b. Abdullah el-Mansûrî'nin isim ve nisbesinin açılımı şöyledir. Türkçe Baybars olup Müslüman olduktan sonra Rukneddin, memlûkü olduğu Kalavun'a nisbetle *el-Mansûrî* nisbesi ve bütün memlûklerin babaları meçhul olduğu için "*Allah'ın kulu*" anlamında babasının adı Abdullah'tır. Bazen de özellikle ilk dönem memlûkleri Kahire'ye getiren tacirlerin lakablarını nisbe olarak alırlar. Bu duruma en güzel örnek Memlûk elçisi Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî ile İlhanlı Hükmdarı Gâzân arasında geçen diyalogdur. İbn Devâdârî'nin Emir Özdemir'den dinlediği bu konuşmada Gazan, adının üç isimden oluşmasının nedenini sorduğunda Özdemir şöyle cevap verir: "Biz küçükken tacirler bizi satın alıp Mısır'a getirir. Kendi adımızın yanında bizi getiren tacirin ismini de alırız. Yaşımız ilerlediğinde de bir lakabımız olur. Memlûk ismim *Özdemir*, tacirim *Mücîriddin*'dir. Büyüyüp insanlar arasına karıştığında (azat edilip Müslüman olarak) *Hüsameddin* lakabını aldım, isimlerimiz benzediğinden karışmaması için bizi Mısır'a getiren tacire nisbet edilimiz" diyerek *Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî* olan isminin izahını yapar. İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devâdârî (ö. 736/1336), *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiu'l-Gurer* I-IX, C. IX, *ed-Dürü'l-Fâhir fi Sireti'l-Meliki'n-Nâsir*, thk. Hans Robert Roemer, Kahire 1960/1379, s. 71-72. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 75-77.

İlhanlı hükümdarı Hülâgû (654-663/1256-1265)'nin ordusunda genç bir asker iken esir dü-şen Ketboğa, Nüveyrî (ö. 733/1333) ve İbn Hacer (ö. 852/1449)'e göre Ayn Câlût Savaşı (25 Rama-zan 658/3 Eylül 1260),⁵ Zehebî (ö. 748/1347), İbnü'l-Cezerî (ö. 739/1339), Kütübî (ö. 764/1363), İbn Tağriberdî (ö. 874/1470) ve İbn İyas (ö. 930/1520)'a göre Birinci Humus Savaşı (5 Muhar-rem 659/10 Aralık 1260) sonrası Memlûk askerleri tarafından esir alınmıştır.⁶ Ketboğa, birlikte esir düştüğü ve yaşının küçüklüğünden dolayı annesinden ayrılmayan ileride saltanat naibliğini deruhte edecek olan Emir Baydara⁷ ile Kahire'ye gelmiştir.⁸ Tahta oturduğunda ellili yaşlarda olduğuna⁹ göre on beş-yirmili yaşlarda Kahire'ye gelmiş olmalıdır. Ketboğa, Sultan Baybars'ın yakın arkadaşı olan üst düzey emirlerden Kalavun tarafından satın alınmış ve bir memlûk olarak tıbakta¹⁰ dini ve askeri eğitimini tamamladıktan sonra azat edilip Kalavun'un memlûkleri arasına katılmıştır.¹¹ Kısa sürede Kalavun'un gözde memlûkleri arasına giren Ketboğa, hizmetinde terakki ederek zamanla onlar emirliği, tablhane emirliği ve binler emirliğine kadar yükselmiştir. Sultan Eşref Halil'in katli sonrası Sultan Nâsır Muhammed'in kısa süren birinci saltanat döneminde saltanat nâibliğini deruhte etmiş daha sonra da şartlar elverince sultan olmuştur.

⁵ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 180; İbn Hacer, Ebül-Fazl Şihabüddin Ahmed İbn Hacer el-Askalâni (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I-VI, thk. Muhammed Abdulmuîd Dâni, Haydarabad 1392/1972, C. III, s. 262.

⁶ İbnü'l-Cezerî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Bekr el-Cezerî ed-Dımeşki (ö. 739/1339), *Târîhu Havâdisü'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbir ve'l-A'yân min Ebnâihî = Târîhu'l-Cezerî*, I-III, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri, Beyrut 1998/1419, C. I, s. 249; Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, I-IV, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1973-1974, C. III, s. 218; İbn Tağriberdî, *Nüccüm*, C. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-Zühûr*, C. I, s. 386.

⁷ Kalavun'un memlûklerinden olan Baydara, önce Kalavun'un meclis emirliğine daha sonra üstadârlığına en son da vezirliğe getirilmiştir. Sultan Eşref Halil tarafından da saltanat nâibi yapılmıştır. Baydara ve Ketboğa halef-selef olarak saltanat nâibliği makamına oturmuşlardır. Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, S. 102; Baybars el-Mansûri (ö. 725/1325), *Zübdetü'l-Fikre fi Târîhi'l-Hicre*, thk. D. S. Richards, Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998/1419, s. 263. Ayrıca Baydara (ö. 693/1293) hakkında bk. Safedî, Salâhaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî (ö. 762/1363), *el-Vâfi bil-Vefeyât*, I-XXIX, thk. Ahmed Arnavud, Tezki Mustafa, Beyrut 1420/2000, C. X, S. 224; Aynî, *Ikdül-Cümân*, S. 448-450; İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdî (ö. 874/1470), *el-Menhelüs-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, I-XIII, thk. M. Muhammed Emin, Said Abdülfettah Âşûr, Kahire 1984/1405, C. III, s. 493-495.

⁸ Aynî, *Ikdül-Cümân*, s. 448-449.

⁹ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 248. İbn Tağriberdî, kırklı yaşlarda olduğunu ancak ellili yaşlarda olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu belirtir. İbn Tağriberdî, *Nüccüm*, C. VIII, s. 55. İbnü'l-Cezerî'nin elliye yakın olduğunu İbn Tağriberdî'nin de kırk yaşlarında olduğunu söylemelerinden hareketle 15-20 yaşlarında Kahire'ye geldiğini söylemek mümkündür.

¹⁰ Tıbâklar (=Atbâk, tekili: tabaka) Sultan Baybars tarafından Kahire saray-kale Kal' atü'l-Cebel'de inşa edilen memlûklerin kütâbiye ve fûrûsiyye eğitimi aldıkları okullardır. Bu okuldan mezun olan memlûkler azat edilerek efendisi olan emir ya da sultanın hizmetine katılırlar. Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî (ö. 845/1442), *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, I-II, Beyrut t. y., C. II, s. 92, s. 213-21; David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), s. 211-247, s. 223; Cengiz Tomar, "Tabaka", *DİA*, C. XXXIX, (2010), s. 288.

¹¹ Aynî, Sultan Eşref Halil'in saltanat nâibi Emir Baydara'nın tercümesinden bahsederken çocuk yaşta Baydara'nın annesi ile beraber aralarında Ketboğa'nın da olduğu halde bir grup Moğol esiri ile Kalavun'un memlûkleri arasına katıldığını ifade eder. Ancak bunun hangi savaş olduğuna dair müelliflerin Birinci Humus savaşı olduğundan bahsettiğini nakleder. Aynî, *Ikdül-Cümân*, s. 448-449, 715.

I. Zeyneddin Ketboğa'nın Emirlik Dönemi

Sultan Kalavun (678-689/1279-1290)'un¹² emirliği döneminde kendisine sadakatle hizmet eden Zeyneddin Ketboğa, Kalavun sultan olduktan sonra emirlik tevcih ettiği ilk memlûklerindenidir.¹³ Kalavun'un sultanlığını tanımayan Şam saltanat nâibi Emir Şemseddin Sungur, Suriye bölgesini bağımsız olarak yönetme iddiasıyla isyana giriştiği bir sırada emirlik tevcih edilmiştir.¹⁴ Kalavun, söz konusu isyanı bastırdıktan sonra önemli idari kadrolara memlûklerini atayarak iktidarını pekiştirme yoluna gitmiştir. Sultan Kalavun, dâhilde istikrarı sağlayıp Emir Şemseddin Sungur isyanını fırsat bilen Moğollar ile savaşmaya giderken oğlu Alâeddin Ali'yi *el-Melikü's-Sâlih* unvanıyla veliaht tayin etmiş¹⁵ Zeyneddin Ketboğa'yı da nâibi¹⁶ olarak Mısır'da bırakmıştır (Zilhicce 679/Nisan 1281).¹⁷ Çok sıkıntılı bir savaş

¹² Seyfeddin Kalavûn el-Elfi (678-689/1279-1290) Sultan Kalavûn (ö. 689/1290) hayatı ve saltanat dönemi hakkında bkz. İbn Abdüzzahir, *Teşrifü'l-Eyyâm fî Sireti'l-Meliki'l-Mansûr*, thk. Murad Kamil-Muhammed Ali Behhâr, Kahire 1961; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 231-303; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, 3-113; Safedî, *Vâfi*, C. XXIV, s. 199-203; Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî (ö. 845/1442), *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C. I, thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr, Kahire 1970, s. 663-756; Makrizî, *Hitat*, C. II, s. 238; Sobermheim, "Kalavun" *İA*, İstanbul 1977, C. VI, s. 121-123; M. Hamza İsmail el-Haddad, *es-Sultânü'l-Mansûr Kalavûn*, Kahire 1413/1993; Ali Aktan, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavûn ve Hanedanı", *Belleten*, C LIX- S. 226, Aralık 1995, s. 605-620; Linda Northrup, *From slave to sultan: The career of al-Mansûr Qalawun and the consolidation of Mamluk rule in Egypt and Syria (678-689 A. H. /1279-1290 A. D.)*, Stuttgart 1998; İsmail Yiğit, "Kalavun", *DİA*, C. XXIV, Ankara 2001, s. 227-228; S. Hilmi Özkan, "El-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavûn el-Elfi Hayatı ve Faaliyetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1999; Mesut Ağır, "Memlûk Tarihçilerine Göre Sultan Kalavun Dönemi Siyasi Olayları", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2004.

¹³ İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 75; Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, s. 278; Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C. II, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut 1417/1997, s. 128.

¹⁴ Makrizî ilk sırada Ketboğa'nın adını zikrederken Aynî ikinci sırada vermiştir. Makrizî, *Sülûk*, C. II, s. 128; Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, s. 278.

¹⁵ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürrer*, s. 238; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 45-46; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 185-186.

¹⁶ Sultan ve saltanat nâibinin savaş ve benzeri sebeplerden dolayı Kahire'yi terk ettiğinde *Nâibü'l-Ğaybe* unvanlı bir emir vekâleten saltanat nâibinin görevlerini deruhte eder. Saltanat nâibliği ve nâibü'l-ğaybe hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, I-XXVII, thk. Kamil Selman el-Cebârî, Beyrut 2010, C. III, s. 306-307; Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), *es-Subhu'l-A'sâ fî Smâati'l-İnşâ*, I-XIV, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1987, C. IV, s. 16-18, 24-25, 184, 217, 233, 237-238, C. V, 453-454; Makrizî, *Hitat*, C. II, s. 215; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yay., IV. Basım, Ankara 1988, s. 349-362; Sadi S. Kucur, "Nâib-i Saltanat" *DİA*, C. XXXII, (2006), s. 313-314; Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı: Üstâdârlık (1250-1382)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 26; M. Fatih Yalçın, "Bahri Memlûklerde Saltanat Nâibliği", *MÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

¹⁷ Makrizî, *Sülûk*, C. II, s. 137. Nüveyrî, oğlu Ali'nin hizmetinde Emir Alemüddin Sencer eş-Şücâî'yi bıraktığından söz eder. Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 47. Makrizî, Kahire'de Salih Ali'nin hizmetinde Emir Sencer eş-Şücâî'nin dışında vezir Burhaneddin es-Sincârî, posta işlerini takip etmek için Kadı Muhyiddin b. Abdüzzahir ile nâib Emir Zeyneddin Ketboğa'nın bırakıldığından bahseder. Ketboğa'nın nâib olarak

olan ancak Memlûklerin kesin zaferiyle sonuçlanan Humus Savaşı (14 Recep 680/30 Ekim 1281)¹⁸ sonrası veliaht Sâlih Ali ile beraber Zeyneddin Ketboğa, Sultan Kalavun ve beraberindeki muzaffer orduyu karşılamaya çıkmışlardır.¹⁹ Ayrıca Sultan Kalavun'un saltanat dönemi boyunca Emir Hüsameddin Toruntay saltanat nâibliği yapmıştır. Toruntay başkent Kahire'yi terk ettiğinde onun işleri Ketboğa tarafından ifa edilmiştir. Sultan Kalavun'un sık sık Suriye'de sefer düzenlediğini ve bu seferlerde Toruntay'ın beraberinde olduğunu düşündüğümüzde başkent başta olmak üzere Mısır'ın Ketboğa'ya emanet edildiğini söyleyebiliriz.²⁰

Kalavun'dan sonra tahta oturan oğlu Eşref Halil (689-693/1290-1293),²¹ babasının Mısır saltanat nâibi Emir Hüsameddin Toruntay'ı tasfiye girişiminde²² maktûl emirin yakın adamı olması hasebiyle Zeyneddin Ketboğa'yı da tutuklatmıştır.²³ Öyle ki, sultanın Hüsameddin Toruntay'ı son defa huzuruna çağırduğunda şüphelenen Ketboğa, Toruntay'ı durdurmak

birakıldığı hakkında vesika için için bkz. Muhammed Mahir Hammâde, *el-Vesâiku's-Siyâsiyyeti ve'l-İdâriyyeti li'l-Asr'il-Memlûki*, Dımaşk 1978, s. 203.

¹⁸ Savaş hakkında bkz. Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, C. II, s. 607-608; Reşidüddin Fazlullah (ö. 718/1318), *Câmîu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejeni, Türk Tarih Kurumu Basımı, Ankara 2013, s. 124-125; Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 196-200; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 242-244; Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXII, s. 22-25; İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihabüddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize 1998/1419, C. XVII, s. 574-575; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 299-301; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 694-695; A. Mesut Ağır, "Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281", *Akademik Bakış*, S. 15, (2008), s. 1-10.

¹⁹ Makrizî, *Sülûk*, thk. M. A. Atâ, C. II, s. 153. Kalavun'un oğlu Sâlih Ali ile Zeyneddin Ketboğa hakkında kaynaklara yansıyan bir bilgi ise Ketboğa'nın nikahı altında olan Emir Seyfeddin Nogay'ın kızı Mengübek'in Salih Ali ile evliliğidir. Makrizî'nin naklettiği bilgide Kalavun'un Aşlun Hatun ile yaptığı izdivaç sırasında Sâlih Ali Mengübek Hatun'a kendini helâk edercesine vurulur. Ketboğa, Mengübek Hatun'u boşar ve söz konusu evlilik gerçekleşir. Makrizî, *Sülûk*, C. II, s. 163.

²⁰ Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 273; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 355; Makrizî, *Sülûk*, thk. M.A. Atâ, C. II, s. 137.

²¹ Sultan Eşref Halil (ö. 693/1293) ve saltanat dönemi hakkında bk. İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 301-352; İbn Kesir, *Bidâye*, C. XIII, s. 316-335; Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 114-165; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 756-793; Makrizî, *Hıtat*, C. II, s. 238-239; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 3-41; Ekrem Hasan el-Ulebî, *el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavûn*, Beyrut 1987; Abdülkerim Özyayın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 319-320; Mustafa Kılıç, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1-2010, s. 133-171.

²² Kalavun'un sağlığında iken büyük oğlu Salih Ali'nin sultanın halefi olması yönünde bir tutum sergileyen ve Eşref Halil'e pek yakın durmayan hatta Eşref Halil sultan olmasından sonra Kalavun döneminde olduğu gibi yetkilerini kullanmaya devam eden saltanat nâibi Hüsameddin Toruntay'ın bu tutumu ikili arasında çok öncelere dayanan kırgınlık eklenince tasfiyesini hızlandırmıştır. Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 274; Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 116-117; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 304; Makrizî, *Sülûk*, C. II, s. 218. Aslında bu durum abisi Salih Ali'yi Eşref Halil'in zehirlediği şeklindeki kaynaklarda geçen haberleri doğrular mahiyette bilgilerdir. Sultan Kalavun'un veliahdı Salih Ali'nin ölümü hakkında bk. Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 105; Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 263-264; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 282; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s.344; Makrizî, *Sülûk*, C. II, s. 206-207.

²³ Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 274; Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 116-117; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 304; Makrizî, *Sülûk*, thk. M. A. Atâ, C. II, s. 218; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 357.

istemmiş ancak kendine güvenen Toruntay çekinmeden sultanın huzuruna çıkmıştır. Eşref Halil, huzurundaki Toruntay'ın tutuklanması emrini verince şaşkınlıkla sözlü müdahalede bulunan Ketboğa da tutuklanmıştır.²⁴ Muasır kaynak *Nüzhe*'den²⁵ naklen Aynî, Eşref Halil'in çevresindeki Şücâi ve Baydara gibi devlet adamlarının Toruntay makamında devam ettiği müddetçe kendilerinin devlette bir etkilerinin olmayacağı kaygısıyla Toruntay'ın tasfiye edilmesini istediklerini nakleder.²⁶ Çok geçmeden de Baydara ve Şücâî'nin şefaatiyle Ketboğa hapisten çıkar. Önceki görevine döner. İktâsı öncekinden daha fazla verilir.²⁷ Eşref Halil'in tutuklamasına rağmen Ketboğa, bu dönemde de etkili bir devlet adamı olarak görevini sürdürmüştür.²⁸

2. Sultan Eşref Halil'in Katli ve Emir Zeyneddin Ketboğa'nın Saltanat Nâibliği (693-694/1293-1294)

Ketboğa'nın siyaset sahnesinde aktif olarak yer almasını sağlayan en önemli gelişme Sultan Eşref Halil suikastıdır. Üst düzey emirlerin tertip ettiği bu suikast sonrası yaşanan gelişmeler Ketboğa'yı önce saltanat nâibliğine daha sonra devletin başına geçmesini sağlamıştır. Sultan Eşref Halil İskenderiye'ye doğru giderken hasekisi ile beraber avlanmak için ayrıldığı Cize²⁹ yakınlarındaki Tervece'de 12 Muharrem 693/13 Aralık 1293 günü üst düzey emirlerin³⁰ tertiplemediği bir suikastla öldürülür.³¹ İkinci vakti gerçekleşen suikast sabahı bin beş yüz

²⁴ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 117; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 304; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 358-359.

²⁵ Yüsfî, Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yüsfî, *Nüzhetu'n-Nâzir fi Sireti'l-Melik'in-Nâsir* thk. Ahmed Hutayt, Beyrut 1986. (2 ciltlik eserin 1. cildi kayıp olup 2. cildi mevcuttur.)

²⁶ Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 358-359, 362. Ketboğa sultan olduğunda Emir Hüsameddin Toruntay'ın naasını Toruntay'ın kendi adına inşa ettirdiği medresesinin yanındaki türbesine nakletmesi aslında iki emir arasındaki muhabbeti de gösterir. İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 32.

²⁷ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 124; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 42; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 362; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 307; Makrîzî, *Sülûk*, C. II, s. 222.

²⁸ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 137; Makrîzî, *Sülûk*, C. II, s. 227.

²⁹ Cize, Nil nehrinin batı kıyısında Kahire'den İskenderiye'ye giderken yol güzergâhında uğrak yerlerden bir yer olup piramitler bölgesini de içine alan bir yerleşim birimidir. Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977/1397, C. II, s. 200; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, C. III, s. 392; Makrîzî, *el-Hitât*, C. II, s. 205-206.

³⁰ Saltanat nâibi Bedreddin Baydara olmak üzere Hüsameddin Lâçin, Şemseddin Karasungur, Seyfeddin Bahadır Re'sû'n-Nevbe, Şemseddin Aksungur el-Hüsâmî, Seyfeddin Nogay, Muhammed Hoca, Toruntay es-Sâkî, Bedreddin Beyserî suikastın tertipleycisi olan emirlerdir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 296; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 163; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 347. Hüsameddin Lâçin Dımaşk saltanat nâibliğinden, Kara Sungur ise Halep saltanat nâibliğinden azledilmiş emirlerdir.

³¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 295-296; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 136; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer = Târihu Ebî'l-Fidâ*, thk. Mahmûd Deyyub, I-II, Beyrut 1997/1417, C. II, s. 366; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 791-793; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 16-18; İbn Habîb el-Halebî, Ebü Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habîb el-Halebî (ö. 779/1379), *Tezkiretü'n-Nebih fi Eyyâmî'l-Mansûr ve Benih*, I-III, thk. Muhammed Muhammed Emin, Kahire 1986, C. I, s. 167; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 90-91; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-*

kişilik atlı sultan memlûkleri Zeyneddin Ketboğa önderliğinde harekete geçerler. Eşref Halil'in memlûkleri maktûl sultanın kanı kurumadan suikastı tertipleyen emirlerden bağıllık yemini alarak sultan ilan edilen saltanat nâibi Baydara³² başta olmak üzere suikasta karışanların birçoğunu öldürürler. Böylece efendilerinin intikamını alırlar. Bunun yanında suikasta iştirak eden Hüsameddin Lâçin ve Kara Sungur firar ederek Baydara ile aynı akıbeti paylaşmaktan kurtulur.³³ Eşref Halil'in Kahire'de nâib olarak bıraktığı Emir Sencer eş-Şücâî³⁴ yaşanan hadiseler sonrası başkentte idareyi ele geçirir. Kale kapılarını kapatır ve izinsiz kimsenin nehri geçip kaleye çıkmasına müsaade etmez. Ketboğa, suikastçıları cezalandırdıktan sonra Kahire'ye yaklaştığında Şücâî ile elçiler aracılığıyla yaptığı çok sıkı pazarlıklar sonrası maktûl sultan Eşref Halil'in küçük kardeşi Nâsır Muhammed'in sultanlığında anlaşılır.³⁵ Nâsır Muhammed, 16 Muharrem 693/17 Aralık 1293 Perşembe günü Kal'atü'l-Cebel'de³⁶ kıdemli emirlerden ve devlet adamlarından sadakat yemini alarak *el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun* unvanıyla dokuz yaşında tahta oturur. Zeyneddin Ketboğa saltanat nâibliğine, Alemüddin Sencer eş-Şücâî vezirliğe, Hüsameddin Lâçin er-Rûmî el-Üstadâr atabekliğe, Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr üstâdarlığa ve rütbesi yüzler emirliğine yükseltilen Rukneddin Baybars el-Mansûri inşâ divanından sorumlu devâdâr olarak atanır.³⁷

Sultan Nâsır Muhammed ağabeyinin katillerini, onlara yardım ve yataklık edenleri çok ağır bir biçimde cezalandırır.³⁸ Yine emirlerin maktûl sultana karşı kin ve öfke duymasına yol açan

Dürer, C. VIII, s. 345-347. Sultan el-Eşref Halil'in katli hadisesiyle ilgili bk. Cüneyt Kanat, "Bahri Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, (2000), s. 34-39.

³² Sultan el-Eşref Halil'in Hüsameddin Toruntay'ın yerine Nâibü's-saltana olarak atadığı Baydara aynı zamanda kendisine karşı yapılan suikastın tertipleycisidir. Baydara (ö. 693/1293) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *Menhel*, C. III, s. 493-495.

³³ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 350.

³⁴ Sencer eş-Şücâî (ö. 693/1294) hakkında bk. Safedî, *Vâfi*, C. XV, s. 289-290; İbn Tağriberdî, *Menhel*, C. VI, s. 80-82.

³⁵ Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 298; Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 167; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 793; İbn Tağriberdî, *Nücüm*, C. VIII, s. 19;

³⁶ Kal'atü'l-Cebel, sadece sultanın ve ailesinin yaşadığı bir saray ve sultanın dairelerinin bulunduğu bir yer değil aynı zamanda memlûklerin yetiştirildiği kışlalar, tablhâne, taşthâne, üst düzey ümeranın köşkleri, çarşılar, meydanlar, camiler, hamamlar ve medreseleri de içine alan büyük bir külliye, saray-kale konumunda bir yerdir. Selahaddin Eyyûbi (567-589/1171-1193) tarafından inşasına başlanan ve oğlu Seyfeddin Melik Adil (596-615/1200-1218) döneminde tamamlanan saray-kale Kahire'deki Mukattam dağının bir tepesinin üzerindedir. Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde sultanların ikamet yeri olan Kal'atü'l-Cebel için bk. Ömerî, *Mesâlik*, C. III, s. 330-334; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, C. III, s. 372-379; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 23-24; Makrizî, *Hitat*, C. II, s. 201-206; Eymen, Fuad Seyyid, "Kahire", *DİA*, C. XXIV, (2001), s. 174; Ahmet Ali Bayhan, "Kahire Kalesi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2003), s. 7-41.

³⁷ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 350; Nüveyri, *el-Nihâye*, C. XXXI, s. 168; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 794; İbn Tağriberdî, *Nücüm*, C. VIII, s. 41.

³⁸ Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 299-300; Baybars el-Mansûri, *Tuhfe*, s. 138; Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 169-170; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 795-796.

vezir İbn Sel'ûs³⁹ da efendisinin katilleri ile aynı akıbeti paylaşır.⁴⁰ Genç sultan tahta oturmuş sükûnet yeni tesis edilmişti ki saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa ile vezir Sencer eş-Şücâî⁴¹ arasındaki çekişme ayyuka çıkar. Kalavun ve oğullarına hizmet etmiş tecrübeli bir devlet adamı olan vezir, kalede ikamet etmekte ve saraya hâkim bir konumda öne çıkmaktadır. Vezir el-Eşrefiyye memlûklerini ve sultan memlûklerini arkasına alarak devlete tek başına hâkim olma mücadelesine girer. Bu bağlamda halka karşı sert davranmaya, emirlere karşı da müstebit hareket etmeye başlar. Dahası saltanat nâibi Ketboğa'yı ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunur. Memlûklerine bolca paralar dağıtıp başını getirdikleri her emirin iktâsını vermeyi taahhüt eder. Ayrıca düzenlenen saltanat yemeği sırasında Ketboğa'yı tutuklama girişimi adamlarından birinin haber vermesiyle açığa çıkmıştır.⁴² Suikast sonrası gelişmelere baktığımızda Şücâî, Eşref Halil'in katillerini yargılatarak aslında birçok hasmını bertaraf etmiştir. Ketboğa gibi Moğol kökenli Seyfeddin Kıpçak, Bedreddin Abdullah es-Silahdâr, Seyfeddin Gürcü gibi üst düzey emirleri hapse atmıştır. Yine Lâçin, Kara Sungur ve son olarak Ketboğa'yı hapsedmeyi amaçlamaktadır.⁴³ Çatışmayı tetikleyen olay ise 22 Safer 693/22 Ocak 1294 Perşembe günü yaşanır. Adet gereği Ketboğa'nın huzuruna çıkmak için toplanan emirlerden bazıları Şücâî'nin huzuruna çıktıkları sırada bu emirleri tutuklatması gelişmeleri hızlandırır. Ayrıca Ketboğa, Eşref Halil'in katillerinden Hüsameddin Lâçin'i saklamakla itham edilmiş ve bu gerekçeyle tertip edilen bir suikasttan da kurtulmayı başarmıştır. Yaşanan bu hadiseler üzerine Ketboğa, Sultan Nâsır Muhammed'e haber göndererek Şücâî'nin keyfi uygulamalarda bulunduğunu, emirleri tutuklattığını ve tek başına devleti yönetme yönündeki çalışmalarından söz ederek yaşanan gelişmelerden dolayı muhakeme edilmesi için huzura çağrılmasını ister. Şücâî davete icabet etmeyince Kahire'de yeni bir çatışma başlar. Emrindeki birliklerini, Şehrizar Kürtlerini, Tatarları ve halka askerlerini⁴⁴ toplayan Ketboğa kaleyi kuşatır. Kuşatma sırasında Nâsır Muhammed

³⁹ Vezir İbn Sel'us el-Eşref Halil'in katledilmesinde şüphesiz en önemli paya sahiptir. Kıdemli emirleri yok sayarak yaptığı uygulamalar ve vergi toplarken aşırı baskıları ümeranın suikastı gerçekleştirmesindeki önemli gerekçeler arasındadır. Yakalanıp ağır işkenceler altında öldürülür. İbn Sel'us hakkında bk. Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'us (ö. 693/1294), *ÇÜİFD*, V/1 (2005), s. 91-122.

⁴⁰ Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 300; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 193-94; Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 170-172; Ömerî, *Mesâlik*, C. XI, s. 301-306; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 193-194; İbn Habîb, *Tezkire*, C. I, s. 173; Aynî, *İkdül-Cümân*, s. 454; Makrizî, *Sülûk*, C. I, 796-797.

⁴¹ Sencer eş-Şücâî (ö. 693/1294) hakkında bk. Safedî, *Vâfi*, C. XV, s. 289-290; İbn Tağriberdî, *Menhel*, C. VI, s. 80-82.

⁴² Şücâî'nin hizmetinde bulunan ve önemli adamlarından olan Moğol asıllı Gunkuğ (Kunuk ya da Kınık) Ketboğa'ya haber vererek tedbirli davranmasını sağlar. İbn Tağriberdî Kunuk'un ırkdâşını koruduğunu, onu olaylar hakkında haberdar ettiğini ve böylece Ketboğa'nın dikkatli davrandığını bildirmektedir. Aynî, *İkdül-Cümân*, s. 457; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 42.

⁴³ Aynî, *İkdül-Cümân*, s. 461.

⁴⁴ Kaynaklarda *Ecnâdü'l-Halka* olarak zikredilen ve Memlûk asıl ordusunu oluşturan ıktalı askerlerdir. Tımarlı sipahiler de diyebileceğimiz bu askerler savaş dönemlerinden Mukaddemü'l-Elf yani binbaşılar komutasında yüzler emirliği rütbesine haiz komutanlar tarafından sevk ve idare edilirler. Günümüz nizami birliklerin karşılığıdır. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, C. IV, s. 15, 16, 50-53; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 422-429. İsmail, "Halka", *DİA*, C. XV, Ankara 1997, s. 360-362; Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 118-123.

selamette olduğunu göstermek için kale burçlarından aşağı doğru bakınca⁴⁵ kaleyi kuşatan emirler yer öpüp bağlılıklarını göstermişler hatta sultanın memlûkleri olduklarını ve kötü bir niyetlerinin olmadığını tek isteklerinin devlet nizamı için fesadın ortadan kaldırılması gerektiğini söylemişlerdir. Kale önlerinde vuku bulan sıcak çatışmalarla muhasara yedi gün boyunca devam eder. Kalenin suyu kesilir. Sık sık kaleden çıkarak saldırıya geçen Burciyye⁴⁶ memlûkleri Ketboğa ve adamlarını geri püskürtmeyi başarırlar. Ancak durum giderek Şücâî'nin aleyhine gelişmeye başlar. Burcî memlûklerine mensup emirler, Şücâî'nin kendi çıkarlarına çalıştığı efendileri için mücadele etmediğine kanaat getirirler. Gelişmeler üzerine Nâsır Muhammed'in annesi oğlunun canının tehlikede olduğunu düşünerek Atabek Hüsameddin Lâçin er-Rumi ile anlaşarak Şücâî'nin yakalanması için işbirliğine gider. Sonuçta Şücâî, konağında kilitlenir daha sonra istişare etmek için sultanın yanına götürülürken çıkan arbedede bir memlûkün kılıç darbesiyle öldürülür. Böylece Ketboğa, çok yakını olan Hüsameddin Toruntay'ın katlinde etkili Şücâî'yi tasfiye etmeyi başarmıştır. Ketboğa ve emirlerin kaleye çıkmasıyla da sükûnet sağlanmıştır. Günlerdir kapalı olan kale kapıları açılırken esnaf da dükkânlarını açar böylece hayat normale döner.⁴⁷ Başkentte yaşanan karışıklıklardan dolayı bir türlü gerçekleştirilemeyen saltanat geçit töreni (mevkib)⁴⁸ cülûs merasiminden altı ay sonra ancak yapılabilir. Tören alayı 5 Recep 693/21 Haziran 1293 Pazartesi günü halife ve kadınların ahidnâmesi yazılı belgeler eşliğinde saltanat şiarıyla süslü atın üzerindeki genç sultan halkın yoğun sevgi gösterileri arasında onları selamlarken başta saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa ile diğer emirler ve divan görevlileri sultanın süslü atının çevresinde yaya olarak yürürler. Kaleden inerek Kahire içine

⁴⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 140.

⁴⁶ Memlûk sultanı Kalavun başkent Kahire'de yaşanan taht mücadelelerini dikkate alarak saltanatının ilk yıllarında (1282 yılları) memlûkleri arasından kendisine sadakatle bağlı yeni bir grup oluşturmuş ve bunları kale burçlarına yerleştirmiştir. Kalavun'un bu birliği tesis etmesindeki amacı, siyasetteki muhtemel hasmı ve aynı zamanda mensubu olduğu Bahrî memlûklerinin nüfuzunu kırmak, kendi saltanatını güçlendirmek ve kendisine itaatte kusur etmeyecek bir grup oluşturmak için on iki bin memlûkü arasından seçtiği genelde Kafkas kökenli memlûklerini Kal'atü'l-Cebel burçlarına yerleştirir. Son zamanlarında sayıları üç bin yedi yüzü bulan seçkin memlûk birliğine ikamet ettikleri yere nisbetle Burcî memlûkleri (el-Memâlikü'l-Burciyye) denilmiştir. Bahrî memlûkler gibi halka karışmayan kale içinde burçlarda yaşayan bu memlûk grubu için Makrizî, Kalavun'un "Benim, çocuklarım ve Müslümanlar için bir sur ve kale gibi koruyucu olsunlar" dediğini nakleder. Eşref Halil babasının yolundan giderek sayılarını artırdığı Burcî memlûklerinin gece kalmamaları şartıyla kaleden çıkıp çarşıya çıkmalarına izin vermiştir. Zamanla el-Eşrefiyye olarak da anılacak olan Burcî memlûkleri Eşref Halil'in katli sonrası ilk kez siyasette adlarını duyuracak, özellikle Nasır Muhammed'in ikinci döneminden üçüncü döneminin başlarına kadar devletin en önemli unsuru olacaktır. Kazım Yaşar Kopruman, "Burciyye", *DİA*, C. VI, Ankara 1992, s. 419-420.

⁴⁷ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 300-302; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe* s. 139-141; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 172-175; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 353-356; Makizî, *Sülûk*, C. I, 797-801; İbn Tağriberî, *en-Nücûm*, C. VIII, s. 42-47; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zühûr*, C. I, s. 110.

⁴⁸ *Mevkib*, memlûk saltanat âlâmetlerinden olup sultanın cülûs töreni sonrası Kal'atü'l-Cebel'den inip Babu'n-Nasr kapısından Kahire'ye girerek halkı selamlayıp Babu'z-züveyle kapısından çıkarak tekrar kaleye girmesiyle sona erer. Adet halini alan mevkipler sultandan başka herkesin yürüdüğü, sultanın siyah cübbeli saltanat hil'atini giyip başında siyah sarıkla at üzerinde, vezir başı üzerinde siyah ipek kese içinde taklidi taşıdığı görkemli alay süslenmiş Kahire içinden geçer. İbn İyas, *Bedâiu'z-Zühûr*, C. I, s. 394.

Bâbü'n-Nasr'dan girilip halkı selamladıktan sonra *Bâbü'z-Züveyle*'den⁴⁹ çıkılır. Daha sonra tekrar kaleye dönen sultan burada saltanat yemeği⁵⁰ verir.⁵¹

Yaşanan gelişmeler sonrası çocuk yaştaki sultanın devlet yönetimindeki acziyeti saltanat nâibi Ketboğ'a'nın devlette tek başına söz sahibi olmasını sağlar. Onu saltanat makamına taşıyacak olaylar zincirinin başlangıcı ise Eşref Halil'in katillerinden Hüsameddin Lâçin ile Kara Sungur'un Ramazan bayramının ilk günü (1 Şevval 693/25 Ağustos 1294) ortaya çıkmalarıdır. Ketboğ'a'nın memlûklerinden Seyfeddin Bethas ez-Zeyni'nin şefaati ve Ketboğ'a'nın himmetiyle sultan her ikisini de affeder. Daha sonra Lâçin, Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî'nin⁵² düzenlediği saltanat sofrasında yer öpüp bağlılık yemini ettikten sonra hil'at giyer. Ayrıca kendisine emirlik tevcih edilir.⁵³

Ketboğ'a'nın hûşdâşı⁵⁴ Hüsameddin Lâçin'i himaye etmesi başkentte saltanatın değişmesine yol açan gelişmelerin başlangıcıdır. Eşref Halil'in Kahire dışında Kebeş'te⁵⁵ ikamet etmekte olan üç yüz civarında memlûkü Lâçin'in himayesini öne sürerek ayaklanırlar. Amaçları sarayda vezirlik binasındaki hûşdâşlarıyla birleşip saray-kaleyi ele geçirmektir. el-Eşrefiyye memlûkleri 10 Muharrem 694/30 Kasım 1294 Salı gecesi isyanı başlatırlar. Kebeş'ten

⁴⁹ Kahire'nin kuzey ve güneyi için bazı kavramlar kullanılır. Mısır'ın Saïd bölgesi olarak adlandırılan Kahire'nin güneyindeki kısmına *el-Vechül-Kıblî*, Kahire'nin kuzeyinde yani Akdeniz tarafında yer alan kısmına da *el-Vechül-Bahrî* denilir. Ömerî, *Mesâlik*, C. III, s. 344-345; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, C. IV, s. 392-398. Kıblî tarafında yani güney kısmında Bâbü'n-Nasr ve Bâbü'l-Fütüh adlı giriş kapıları vardır. Nil nehri tarafında da Bâbü'z-Züveyle kapısı mevcuttur. Makrizî, *Httat*, C. I, s. 380-381.

⁵⁰ *Şimat*, olarak isimlendirilen saltanat yemekleri tahta oturan sultanın saltanat törenlerinin bir parçası olmasının yanında Memlûk Türk Devleti'nde çok önemli bir gelenektir. Sık sık Sultan sarayda yemek vererek ümera ve devlet adamlarıyla sohbet eder, önemli meseleleri konuşur. Saltanat sofrası için bk. Ömerî, *Mesâlik*, C. III, s. 296; Makrizî, *Httat*, C. II, s. 210-211; Altan Çetin, "Memlûk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış", *Milli Folklor*, 2006, Yıl:18, S. 72, s. 109-113; Amalia Levanoni, "Food and Cooking during the Mamluk Era: Social and Political Implications", *Mamlûk Studies Review*, IX, 2, (2005), s. 202-222.

⁵¹ Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 803; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 47.

⁵² Emir Bedreddin Bektaş es-Silahdâr (ö. 706/1306) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *Menhel*, C. III, s. 385-386.

⁵³ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 175-176; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdîs*, C. I, s. 207; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 303; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 141; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 803; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 459; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 48-49.

⁵⁴ Müslüman yapılip sünnet edilen ve büluğ yaşına kadar dini eğitim alan bir memlûk tıbak'a yerleştirilmeden önce Türkçe bir isim alır. Tıbak'a acemi olarak geldiğinde "ini" ismiyle sorumlu olduğu bir "ağa"nın kontrolünde hareket eder. Aynı efendinin memlûkleri "hûşdâş" adıyla zikredilir ki (günümüzde aynı yıllarda askeri okullara ve polis kolejlerine girenlerin yanı sıra aynı yıllarda askerlik yapanların *tertip-devre* kelimelerini kullanmaları gibi) ilerde görev aldıklarında birbirlerini kollayan bu insanlar arasında grup dayanışması söz konusudur. Bir aile ortamı için gerekli kavramların ihdas edilip birbirlerine kaynaşmaları için yarışların düzenlendiği, asabiyet bağlarının aşılandığı tıbaklarda *fürûsiyye* yani bir süvari için gerekli askeri eğitimler verilir. Bu eğitimler ferdi olmalarının yanı sıra kabak, çevgân (top oyunu), atıcılık gibi toplu yarışlar tertip edilir. Ayrıca azat oluncaya kadar evlenmelerine izin verilmez. Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 81-92.

⁵⁵ Kahire'de Yeşkur dağı üzerinde Tolunoğlu Camii civarındaki bir yer adıdır. Kebeş hakkında bk. Makrizî, *Httat*, C. II, s. 133-134.

hareket edip meydanı geçtikten sonra Bâbü's-Saâde'yi⁵⁶ yakarak şehre girerler. Hapishane-deki hûşdâşlarını serbest bıraktıktan sonra da ahırları boşaltıp her tarafı yağmalarlar. Ancak kaledeki hûşdâşlarından destek görmeyen memlûkler emirlerin çabuk toparlanıp karşılık vermesiyle geri püskürtülürler. İsyana katılanların kimisinin elleri ayakları kesilerek kimisinin boyunları vurularak, kimi boğularak ya da Bâbü'z-Züveyle kapısına asılarak çok ağır bir biçimde cezalandırılırlar.⁵⁷ Yaşanan bu hadiseden sonra Hüsameddin Lâçin'in "en-Nâsır bü-yüdüğünde ne seni sağ bırakır ne de kardeşinin katline katılanları. Bu el-Eşrefiyye memlûklerinin de en-Nâsır tahtta olduğu sürece güçleri devam eder. en-Nâsır'ı hal' edip sultan olmak senin yararınadır"⁵⁸ sözlerinin tesiriyle Ketboğa, yaşananları fırsat bilir. Ayrıca İlhanlı tahtına oturan Baydu'nun Suriye'ye sefer düzenleme niyeti⁵⁹ Ketboğa'nın tahta çıkmasını tetikler. Ketboğa, isyanın sabahında emirlerin hepsini toplayarak makamında oturum düzenler. Ümeraya hitaben "Devletin şeref ve namusu kırıldı, saygınlığı kayboldu. Çocuk yaştaki en-Nâsır'ın sultanlığıyla bunları sağlamak imkânsız"⁶⁰ dedikten sonra halifenin ve kadıların huzurunda emirler sözbirliği edercesine Nâsır Muhammed'in hal' edilip Ketboğa'nın sultan olmasına karar verirler. Ve aynı gün 11 Muharrem 694/1 Aralık 1294 Çarşamba günü ikinci öncesi emirler yaya olarak Ketboğa ise kendisi için saltanat şiarıyla hazırlanmış at üzerinde nâiblik makamından çıkıp saltanat tahtına oturmuş,⁶¹ Nâsır Muhammed'in ismen sultan olduğu birinci saltanat dönemi sona ermiştir.⁶²

⁵⁶ Bâbü's-Saâde için bk. Makrîzî, *Httat*, C. I, s. 383.

⁵⁷ Makrîzî ayaklanma gününü 11 Muharrem olarak verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, 304; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 177-178; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 805-806; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 48-49; İbn İyas, *Bedaiü'z-Zühûr*, C. I, s. 111.

⁵⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 49.

⁵⁹ Aynî, *İkdül-Cümân*, s. 473. Aynî, Baydu'nun İlhanlı tahtına oturduktan sonra Suriye'ye sefer düzenlemeyi düşündüğüne dair bilgisine mesafeli yaklaşmak yerinde olacaktır. Zira Baydu'nun 8 Cemaziyelahir 694/25 Nisan 1295 günü İlhanlı tahtına Ketboğa'nın da 11 Muharrem 694/1 Aralık 1294 günü Memlûk tahtına oturduğunu göz önüne aldığımızda Ketboğa tahta oturduğunda Baydu daha İlhanlı tahtına oturmamıştır. Ancak bunun yanında Baydu'nun tahta oturmadan Suriye'ye sefer düzenlemeyi düşündüğü mantıklı gelmektedir.

⁶⁰ Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 806.

⁶¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 179; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 357; İbn Habîb, *Tezkire*, C. I, s. 177; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 706; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedaiü'z-Zühûr*, C. I, s. 111-112. Ketboğa'nın tahtı gasp etmesinin aslında meşru bir dayanağı vardır. Bu durumu Memlûk Türk devleti geleneklerine bağlayabiliriz. Şöyle ki Sultan el-Muiz Aybek'den (1250-1257) sonra tahta oturan küçük yaştaki oğlu Ali'nin yerine Sultan Kutuz'un (1250-1260) tahta oturması yine aynı şekilde Sultan Baybars (1260-1277) sonrası sırayla tahta oturan oğulları Berke (1277-1279) ve Sülemiş (1279)'in yerine Sultan Kalavun'un (1279-1290) Sultan olmasıyla Ketboğa'nın Sultan olmasını ilişkilendirebiliriz. Her ikisinin öne sürdüğü gerekçeyi Ketboğa da dillendirmiştir. "Küçük yaşta bir çocuğun devletin ağır yükünü kaldıramayacağı, bunun için tecrübeli ve dirayetli bir kişinin tahta geçmesi icap eder" iddiasıyla tahtı ele geçirmiştir. Aslında bunu açıklaması "güçlü olan sultan olur" ilkesinin işlemeden başkası değildir. Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 658; İbn Tağriberdî, *Nücûm* C. VII, s. 72-73. Memlûk saltanat yapısı hakkında bkz. Sağlam, "Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı", s.107-126.

⁶² Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun ağabeyi Eşref Halil'in suikastla öldürülmesinin ardından 1293 yılında 9 yaşında tahta oturmuş ve bir yıl geçmeden tahttan uzaklaştırılmıştır. Hanedan tarafından

Genç sultan önce vezir eş-Şücâî'nin daha sonra da Ketboğa'nın tahakkümü altında kukla gibi bir süre hareket ettikten sonra Ketboğa'nın emriyle annesiyle beraber saraydan uzaklaştırılır. Kale odalarından birinde gözlerden uzak zorunlu ikamete tâbi tutulur.⁶³ Ketboğa, efendisi Kalavun'un oğlu Nâsır Muhammed'e "*Ben senin, babanın ve kardeşinin memlûküyüm, sen mülkün sahibisin. Benden korkma. Devleti sen büyüyünceye kadar muhafaza eder, sen ahvali öğreninceye kadar gerekli tedbiri alırım*" diyerek⁶⁴ sözde sadakatini bildirmiş ve bir yerde canının emniyette olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Çocuk yaştaki sultanı avutmaktan başka hiçbir amaç taşımayan bu sözler bir yerde Nâsır Muhammed'in yaşamasına göz yumarak kendi saltanatını sürdürmektir. Zira devlete hâkim olan memlûkler kendisi gibi halen babası Kalavun'un memlûkleridir. Gerek halk nezdinde gerekse asker yanında Nâsır Muhammed'in saygınlığı söz konusudur. Dolayısıyla Nâsır Muhammed'in yaşaması son derece önemlidir. Ketboğa böyle davranmak suretiyle aslında kendi memlûklerini söz sahibi kılınca kadar durumu idare etmek niyetindedir.

3. Sultan Zeyneddin Ketboğa'nın Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)

Saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa⁶⁵ gelişmeler sonrası 11 Muharrem 694/1 Aralık 1294 Çarşamba günü *es-Sultanü'l-Melikü'l-Âdil* unvanıyla sultan olarak resmen tahta oturur.⁶⁶ Cülûs

yönetilmeyen ayrıca üst düzey güçlü ve nüfuz sahibi emirlerin işgaline her zaman açık Memlûk tahtı işgali başaracak emir ortaya çıkıncaya kadar durumu idare etmek için vefat etmiş sultanın çocukları bir süre tahta kalır ve böylece sükûnet geçici de olsa tesis edilirdi. Ancak gerekli şartlar oluşunca çocuk yaştaki sultanlar yaşlarının küçüklüğü bahanesi ile tahttan uzaklaştırılırdı. Nâsır Muhammed de birinci saltanat dönemi (1293-1294) sonrası tahttan uzaklaştırılmıştır. Sultan Lâçin'in suikastla öldürülmesinin ardından bu defa ikinci kez 14 yaşlarında tekrar tahta oturur. Gazan'ın Suriye seferleriyle öne çıkan ikinci saltanat dönemi on yıl sürer (1299-1309). Nâsır Muhammed kıdemli emirlerin elinde kukla olarak hüküm sürmekten bıkip usanarak tahtı terk etmek zorunda kalır. Ancak üçüncü kez oturduğu saltanat dönemi boyunca (1310-1341) geçmiş dönemlerden çıkardığı tecrübeler ışığında kendi otoritesini tesis etmiş ve özelde Memlûk Türk devletinin genelde Mısır tarihinin en haşmetli yılları olarak tarihteki yerini alacak bir saltanat dönemine damga vurmuştur. Bu konuda detaylı bilgi için hazırladığımız doktora tezine bakılabilir. Ahmet Sağlam, *Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2015.

⁶³ Ebû'l-Fidâ, *Muhtasar*, C. II, s. 368; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 807; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 50.

⁶⁴ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 357.

⁶⁵ Zeyneddin Ketboğa'nın (ö. 702/1302) hayatı hakkında bk. Safedî, Salâhaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî (ö. 762/1363), *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'îd, I-VI, Dımaşk 1998/1418, C. IV, s. 144-143; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, C. III, s. 218-219; İbn Tağriberdî, *Menhel*, C. IX, s. 115-118; İbn Hacer *Dürrer*, C. III, s. 262-264. Ayrıca Ketboğa'nın saltanat dönemi hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 143-146; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305-312; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 357-365; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 179-197; İbn Habîb, *Tezkire*, C. I, s. 177-194; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 55-74; Makrîzî, *Sülûk*, C. II, s. 806-820; Makrîzî, *Hıtat*, C. II, s. 239; İbn İyas, *Bedâi'u'z-Zühûr*, C. I, s. 386-394; Kazım Yaşar Koprman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, (1992), C. VI, s. 479-480.

⁶⁶ Ketboğa'nın cülûs tarihi kaynaklarda muhtelifdir. Baybars el-Mansûrî Ketboğa'nın cülûs tarihini 9 Muharrem (Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305) İbn Devâdârî 13 Muharrem (İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII,

töreni sonrası hûşdâşî Hüsameddin Lâçin es-Sağır'ı saltanat nâibi, Fahreddin Ömer b. el-Halilî'yi⁶⁷ de vezir olarak tayin eder.⁶⁸ Daha sonra da ertesi gün (12 Muharrem/2 Aralık) üst düzey devlet adamlarına sarayda saltanat yemeği verir.⁶⁹ Tahta oturduğunda ellili yaşlarda olan Ketboğa yaşça Lâçin'den büyüktür.⁷⁰ Kırklı-ellili yaşlardadır.⁷¹ Sultan Ketboğa'nın geçit töreni (mevkib) de Rabiulevvel'in ilk günü (19 Ocak 1295) yapılır. Sultan saltanat şiarı ile süslü at üzerinde emirler ve devlet adamları yaya olarak Kahire'yi bir baştanbaşa dolaşarak halkı selamlar.⁷² Ayrıca eyaletlere Ketboğa'nın sultanlığı bildirilip bölge nâiblerine gerekli taklidler yazılarak bağlılık yeminleri alınır.⁷³ Minberde adına hutbe okunup sikke bastırılır.⁷⁴ Yalnız Trablus nâibi İzzeddin Aybek el-Hazindâr itaatte diretince üzerine Dımaşk'tan Seyfeddin Gürcü komutasında bir birlik gönderilerek tutuklanır ve Kahire'ye getirilerek hapse atılır.⁷⁵ Böylece ülke geneline yayılacak bir karışıklık çıkmadan Ketboğa'nın sultanlığı sühuletle tamamlanmış olur. Aslında Ketboğa'nın sultanlığı için şartların oluştuğunu ve ortamın da oluştuğunu söylemek mümkündür. Gerek Eşref Halil suikastı sonrası yapılan muhakemelerle gerekse Lâçin'in affedilmesine karşı çıkanların bastırılması sonrası Ketboğa'nın sultanlığına karşı çıkacak kıdemli emirler ortadan kaldırılmış böylece ismen sultan olan Nâsır Muhammed'i hal' ederek hûşdâşların himayesinde tahta oturmuştur. Daha önceki sultanlar Bahrî memlûkler olarak zikredilirken ilk kez Bahrî memlûklerin dışında Kalavun'un bir memlûkü Ketboğa sultanlık tahtına oturmuştur. Aslında bu durum kıdemli Bahrî memlûkleri ile Kalavun'un memlûkleri arasında içten içe bir çekişmeyi de beraberinde getirecektir. Mücadele Nâsır Muhammed'in üçüncü kez tahta oturduğu 2 Şevval 709/5 Mart 1310 tarihinde ancak son bulacaktır.

Sultan Ketboğa'nın önemli icraatları bazı emirleri tutuklattığı gibi tutuklu bulunan kendisine yakın isimleri de serbest bırakmasıdır. Ayrıca memlûklerinden dört tanesine emirlik tevcih edip onları uygun yerlere atar. Bu emirler Bethas, Uğurlu, Bektût ve Kutlubek'tir.⁷⁶ Emir Uğurlu'yu çok geçmeden de Dımaşk nâibliğine atayacaktır.⁷⁷

s. 357), İbn Tağriberdî cülûs gününü 12 Muharrem olarak verir. (İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 50.) Ayrıca Zeyneddin Ketboğa için Halife Hâkim Biemrillah adına Şehabeddin Mahmud el-Halebî tarafından kaleme alınan ahidnâme için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A şâ*, C. X, s. 47-53; Hammâde, *Vesâik*, s. 126-133.

⁶⁷ Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 181; Safedî, *Vâfi*, C. XXII, s. 316-317.

⁶⁸ Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 305; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 169-170; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 249; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 475; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 807.

⁶⁹ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 180.

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 248.

⁷¹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 55.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 249-250; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 181; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 476; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 808.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 248, 252; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 180.

⁷⁴ Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 305.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 253; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 182-183; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 475-476.

⁷⁶ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 181; Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 305; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 808; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 475.

⁷⁷ Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 476.

3.1. Sultan Zeyneddin Ketboğa Döneminde Yaşanan Toplumsal Gelişmeler

Kalavun ve oğullarının uzun süre saltanat sürmeleri tesadüfen olsa⁷⁸da Mısırlılar Kalavun ailesinin tahtta kalmalarını her zaman desteklemişlerdir. Dolayısıyla Kalavun ailesinden tahtı gasp ettiği için⁷⁹ Ketboğa'nın sultanlığına pek sıcak bakmazlar. Şu da bir gerçek ki sultanın kim olacağını Mısırlılar değil devleti yöneten üst düzey emirler belirlemektedir. Ancak Mısırlıları haklı çıkararak⁸⁰ olumsuz gelişmeler peş peşe yaşanır. Öncelikle yağmurların yağmamasından kaynaklı kuraklık başlar. Önce Dimaşk'ta halk yağmur duasına çıkar.⁸¹ Mısır'da ise ülkenin hayat damarı Nil nehri kurumaya yüz tutar.⁸² Kuraklıktan dolayı yeterli mahsul alınamayınca da kıtlık baş göstermiş buna bağlı olarak pahalılık Mısır halkını perişan etmiştir. Saltanatının ilk yılında buğdayın bir irdebi⁸³ 25 dirhemden⁸⁴ 120 dirheme, ikinci yılında 160 dirheme yükselir.⁸⁵ İbn Devâdârî, buğdayın irdebinin 180 dirheme, arpa ve bakliyatın da 80 dirheme ulaştığını hatta diğer hububatın tamamen tükendiğinden bahseder.⁸⁶ Pahalılık günlük tüketim mallarının yanı sıra ticaret mallarına da yansiyarak günlük yaşam çekilmez bir hal almıştır.⁸⁷ Ketboğa tahta oturduğu yılın sonlarında (Zilhicce 694/Ekim 1295) miras divânına kaydedilen ölenlerin sayısı sadece Kahire'de on yedi bin beş yüz kişiye ulaşmıştır. Bu sayıya divanlara adları yazılmayan

⁷⁸ Memlûkler üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan K. Yaşar Kopruman, Memlûk Türk Devleti'nde Kalavun'dan sonra iki oğlu ve torunlarının bir asır boyunca (1279-1382) iktidarda kalmalarını tamamen tesadüf olarak değerlendirmiş ve bu durumu dönemin şartları gereği gelişen olaylar sonrası Mısır'da sultan oldukları şeklinde ifade etmiştir. Kazım Yaşar Kopruman, "Memlûkler" *Türkler*, C. V, (2002), s. 107.

⁷⁹ Ketboğa'nın dönemini anlatmaya başlayan bazı müellifler saltanatından zorla ele geçirilmiş bir durum olarak söz ederler. Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 305; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 247; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 385;

⁸⁰ Makrizî, Ketboğa'nın tahta çıktığı gün yaşanan bir olayın darb-ı mesel oluşundan bahsederek şöyle bir olay nakleder. "Acâip bir tesadüf olarak, Ketboğa'nın saltanat şiarı ile Kahire'yi dolaştığı gün kaledeki saray mutfak sorumlularından birisi çalışanlardan birisini döver. Bu sırada Ketboğa saltanat atına binip geçit merasimi yaparken herkesin yanı sıra mutfak çalışanları da yeni sultanı görmek için dışarı çıkarlar. Dayak yiyen uşak da "Ey uğursuz gün! Ne uğursuz bir gün" diye seslenir. Bu söz herkesin dilinde o günden sonra yayılarak darb-ı mesel olur". Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 806-807.

⁸¹ Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 808.

⁸² Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 305; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 182; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 809; Aynı, *İkdü'l-Cümân*, s. 476. Nil nehrinin Ketboğa'nın ilk yılı (694/1294) 16 zira 17 parmak yüksekliğinde olduğu kaydedilir. Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 810; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zühûr*, C. I, s. 387.

⁸³ XIV. Yüzyıl Mısır'ında yaklaşık 71 kg'a denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir. Ayrıca 1 irdeb 100 litre su alır. Döneme ve bölgeye göre değişir. Cengiz Kallek, "İrdeb", *DİA*, C. XXII, (2000), s. 440-442.

⁸⁴ Dirhem ağırlık ölçüsü olarak kullanıldığı gibi çalışma dönemimizde gümüş para birimi olarak kullanılır. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *DİA*, C. IX, (1994), s. 368-371. Dinar ise altın para birimidir. Halil Sahillioğlu, "Dinar", *DİA*, C. IX, (1994), s. 352-355.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 257; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 182, 185; Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 306, 309; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 57. Baybars el-Mansûrî ve Nüveyrî, buğdayın irdebinin 150 dirheme arpanın da 100 dirheme ulaştığını kaydedip bu durumun yılsonuna kadar devam ettiğini belirtir. Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 182, 185; Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s.306, 309.

⁸⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 363.

⁸⁷ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 185; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 813; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 60.

yoksullar ve fakirler dâhil değildir.⁸⁸ Kıtık o denli ilerlemiştir ki insanlar kedileri, köpekleri hatta ölüleri yemek zorunda kalır. Bunun yanında kuraklık, kıtlık derken salgın bir hastalık olan veba Kahire'yi ölü bir kente çevirir. Ayrıca kıtlığın ülkenin genelinde de yaşanıyor olması dışarıdan da yardım alınmamasına yol açar. Sultan ve emirlerin fakir insanları koruma çabaları sonuçsuz kalmış, köyler boşalmış, insanlar şehirlere akın etmişlerdir. Bu durum salgın hastalıkları daha da yaygınlaştırmıştır. Ölülerini defnedecek sıhhatli insan bulmak bile zorlaşmıştır.⁸⁹ Memlûk müellifleri Baybars el-Mansûrî, İbnü'l-Cezerî, Nüveyrî ve İbn Devâdârî gibi birçok müellif yaşadıklarını eserlerinde bizlere aktararak burada özetlemeye çalıştığımız durumdan daha vahim bir tablo sunmaktadırlar. Çaresizce dua eden halkın bu yakarışına örnek olarak Dımaşk Emevî Camii'nde okunan meşhur hadis derlemesi Sahih-i Buhari hatminin sonunda yağmur yağmış halk sevince boğulmuştur.⁹⁰

Mısır ve Kahire'de bu olaylar yaşanırken İlhanlı hanedanı içerisindeki iktidar kavgasından zaferle çıkan Gâzân Han tahta oturmuştur.⁹¹ Ancak bu durum Memlûk siyasetinde önemli bir gelişmeyi Ketboğa'nın tahttan uzaklaştırılmasını tetikleyen hadiseleri başlatacaktır. Şöyle ki, İlhanlı tahtına oturmayı başaran Gâzân'dan kaçan Moğol asıllı Uyratlar⁹² grubunun Memlûk topraklarına ilticası söz konusudur. Dolayısıyla bazı Memlûk müelliflerinin Müslüman olmak niyetiyle bu ilticanın yapıldığı⁹³ şeklindeki bilgiye ihtiyatlı yaklaşmakta yarar vardır. Baybars el-Mansûrî'nin de açıkça belirttiği gibi Baydu ile birlikte hareket eden grubun lideri Turgay

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 257; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 57.

⁸⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305-306, 309; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 280-282, 284-285; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 363-366; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 182, 185-186; İbn Habib, *Tezkire*, C. I, s. 164; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 476; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 808-809; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 57, 60. Ayrıca Ketboğa döneminde yaşanan bu kıtlıklar için bk. İlyas Gökhan, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998, s. 160-189.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 283; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 815.

⁹¹ Reşidüddin, *Câmî'u-Tevârih*, s. 250-252; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 307-308; Ebü'l-Fidâ, *Muhtasar*, C. II, s. 368-369; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 100; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 253-254; Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 108-109.

⁹² Uyratlar ya da Vafidiye olarak bilinen Moğol uyruklu mülteci grubu İlhanlılara bağlı Musul, Mardin ve Diyarbakır yörelerini kapsayan Diyarbakır eyalet bölgesinde konuşlandırılmış bir tümenin ağırlığını oluşturan bir topluluktur. Bağdat ile Musul arasında bir bölgede yaşamaktadırlar. Uyratlar Baydu-Gazan mücadelesinde Baydu'yu destekleyerek Gazan'ı karşılarına almışlardır. Tahta oturmasıyla Uyratları cezalandırmak için fırsat kollayan Gazan, Türkmenler'in Uyratlar hakkında yağma yaptıklarına dair şikâyetlerini değerlendirerek cezalandırmak istemiştir. Gazan'ın gadabından çekinerek Turgay önderliğinde Suriye'ye doğru kaçmışlar ve Mısır'a doğru ilerleyerek Memlûk Devleti'ne iltica etmişlerdir. Kaynakların ifadesine göre on bin kişi ya da on bin çadır hatta on sekiz bin çadıra kadar çıkan bu kalabalık Uyratlarla ilgili detaylı bilgiler için ayrıca bk. Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 187-189; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, 309-310; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. IX, s. 361-362; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 477-478; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 812; Makrîzî, *Hitat*, C. II, s. 22-23; Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, (2000), s. 105-107; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, İstanbul 2005, s. 125-161.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 286-287; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 477-478.

önce Geyhatu'nun öldürülmesinde daha sonra da Gâzân'a karşı iktidar mücadelesinde Baydu'ya yardımcısı olmuştur. Gâzân'ın hışmından kaçarak Memlûk topraklarına sığınmıştır.⁹⁴ Aynı zamanda Hülâgû'nun damadı olan Turgay önderliğinde sayıları on bin ile on sekiz bin çadır olarak kaynaklarda zikredilen grup Ketboğa tarafından Memlûk topraklarında Dımaşk'tan Rahbe'ye⁹⁵ değin iskânlarına izin verilir. Liderleri Turgay, Kökbay⁹⁶ ve Ulus ile beraber yüz on üç kişilik grubun üst düzey emirleri Kahire'de tertip edilen merasimler eşliğinde sultanın huzuruna çıkarlar. Burada hil'at giyen önderlerine emirlikler tevcih edilip iktâlar tahsis edilmesi emirler başta olmak üzere halkın Ketboğa'ya karşı nefretini körükler.⁹⁷ Uyratlar grubunun ülkeye girdiği tarihler (695 Rabiülevvel-Rabiulahir/1296 Ocak-Şubat) kıtlığın, vebanın ülkeyi kasıp kavurduğu felaket günleridir. Yakın dönemde yaşanmış Memlûk-İlhanlı savaşlarını hesaba katarsak Mısırlıların Uyratlardan nefret etmemesi elde değildir. Moğol kökenli bir sultan olan Ketboğa'nın soydaşlarına özel ilgisi, önderleriyle yiyip içmesi dikkatleri üzerine çeker. Üstelik gelenler eski dinlerine göre yaşamaya devam etmekte örf ve adetlerini sürdürmektedirlerdir. Ramazan ayında alenen yemek yiyip kımız içmeleri, atlarını boğazlamadan ölünceye kadar başlarına vurup öldükten sonra yemeleri, İslâmiyet'e göre garip davranışlar sergilemeleri dayanılmazdır.⁹⁸ Ketboğa'nın Uyratların gayr-i İslâmî yaşantılarına rağmen onları sahiplenmesi şiirlere kadar yansır:

“Ey Allahım kurtar bizi bu azaptan Moğollar ve pahalılık geldi haşlandık

Moğol Devleti içinde telef olduk Moğol Devleti içinde pişirildik”⁹⁹

Şeklinde çarşıda sokakta açıkça dillendirilir. Ketboğa dönemi aksiliklerin birbirini takip ettiği Memlûkler devletinin en zor günleri olarak tarihte yerini alır.¹⁰⁰ Zamanla yaşanan hadiselerle de Ketboğa, Mısır'da istenilmeyen adam durumuna düşer. Halk onun iktidardan uzaklaşması için şiirdeki gibi dua etmeye başlar.¹⁰¹ Mısırlılar nazarında Kalavun ailesinden tahtı gasp ettiğine¹⁰² inanılan Ketboğa'nın soydaşları hakkındaki bu tutumu yine yaşanan kıtlıklar, hastalıklar Mısırlıları haklı çıkaran önemli gelişmeler olmuştur.

⁹⁴ Baybars el-Mensûri, *Zübde*, s. 309.

⁹⁵ Hamevi, *Mu'cemül-Büldân*, C. III, s. 34.

⁹⁶ Baybars el-Mansûri, Köktay olarak verir. Baybars el-Mensûri, *Zübde*, s. 309.

⁹⁷ Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 187-189; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürer*, C. IX, s. 361-362; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 287; Aynî, *İkdül-Cümân*, s. 489-490; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 812; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 60.

⁹⁸ Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 309-310; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 361-362; Nüveyri, *Nihâye*, C. XXXI, s. 187-189; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, C. II, s. 370; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 812-813; Makrîzî, *Hitat*, C. II, s. 22; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 60.

⁹⁹ Makrîzî, *Hitat*, C. II, s. 22. Şiirin çevirisi Cüneyt Kanat'tan alınmıştır. Bk. Kanat, “Uyratlar”, s. 105-107.

¹⁰⁰ Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 807.

¹⁰¹ İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 357.

¹⁰² Ketboğa'nın tahta oturup saltanata başlaması hakkında bazı müelliflerin Ketboğa dönemine başlarken sultan olarak bahsetmemeleri hatta bunu zorla ele geçirilmiş bir durum olarak söz ederler. Baybars el-Mensûri, *Zübde*, s. 305; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 247; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 385.

3.2. Sultan Zeyneddin Ketboğa'nın Suriye'de Faaliyetleri

Sultan Ketboğa, 17 Şevval 695/18 Ağustos 1296 Cumartesi günü beraberinde saltanat nâibi, vezir ile üst düzey emirlerin de bulunduğu kalabalık bir ordu ile Suriye'ye hareket eder.¹⁰³ Oğlu Enes ile beraber Emir Şemseddin el-Kürt'ü Kahire'de nâib olarak bırakır.¹⁰⁴ Amacı Suriye'deki Uyratları kontrol edip işleri düzene koymaktır.¹⁰⁵ 15 Zilkade/14 Eylül Cuma günü saltanat törenleri ile Dımaşk'ta karşılanır. Törende Emir Bedreddin Beyseri¹⁰⁶ saltanat şiarından olan çetiri¹⁰⁷ taşırken saltanat nâibi Hüsameddin Lâçin, vezir ve emirler sultanın yanında yürürler.¹⁰⁸ Daha sonra sarayda tertip edilen törenlerle üst düzey emirlere hil'at giydirir, gerekli azil ve tayinleri yapar. En önemlisi de Dımaşk nâibi Emir İzzeddin Aybek el-Hamevî'yi azlederek yerine memlûkü Emir Seyfeddin Uğurlu el-Âdilî'yi¹⁰⁹ Dımaşk saltanat nâibi olarak atamasıdır.¹¹⁰ Halef selef nâiblerin iktâları değiştirilerek yeniden tahsis edilir.¹¹¹ Ayrıca Dımaşk vezirliğine de daha önce burada Hisbe¹¹² nâzırlığını deruhte eden Şehabeddin el-Hanevî'yi atar.¹¹³

Ketboğa, Üstâdâr Hüsameddin ile Emir-i Silah Bedreddin Bektaş önderliğinde kırk bin kişilik bir ordunun Mardin yönüne düzenlenecek bir sefer için hazırlık yapması emrini verir.¹¹⁴ İlhanlı Devleti'nde yaşanan siyasi karışıklıkları ve dâhili isyanları¹¹⁵ fırsata çevirmek için dü-

¹⁰³ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s.192; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 365; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 289; Aynî, *İkdül-Cümân*, s. 491; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s.816; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 61.

¹⁰⁴ Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 816.

¹⁰⁵ Aynî, *İkdül-Cümân*, s. 491.

¹⁰⁶ Devletin kuruluş döneminden beri var olan kıdemli emirlerden Emir Bedreddin Beyseri (ö. 698/1298) hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 238-239; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, C. II, s. 99-100; İbn Tağriberdî, *Menhel*, C. III, s. 500-502. Beyseri, daha önce tutuklanmış ancak el-Eşref Halil hapisten çıkarmıştır. Lâçin daha sonra kendisini tekrar tutuklayacaktır.

¹⁰⁷ Hükümdarlık alâmeti olan çetir sultanlar için taşınır. Çetir için bk. Aydın Taneri, "Çetir", *DİA*, C. VIII, (1993), s. 293-294.

¹⁰⁸ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 192; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 289; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 816; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 61.

¹⁰⁹ Uğurlu el-Âdilî (ö. 719/1319) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, C. I, s. 542-543; İbn Tağriberdî, *Menhel*, C. II, s. 462-463.

¹¹⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 310; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 194; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 292-293; Aynî, *İkdül-Cümân*, s. 491-492; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 816-817; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 61.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 291; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 61.

¹¹² Umumi ahlakın korunması için çarşı, pazar, dükkân ve üretim yerlerini teftiş ederek haksızlıklara karşı tedbir alan *Nâzirü'l-Hisbe* (Muhtesip) ilmiye sınıfına mensup kimseler tarafından idare edilir. Hisbe ya da Muhtesiplik hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, C. VI, s. 242-244; İbn Haldun, *Mukaddime*, I-III, çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1991, C. I, s. 574-577; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, C. IV, s. 37, 45; Makrizî, *Hitat*, C. I, s. 463-464; Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, C. XVIII, (1998), s. 138.

¹¹³ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 194; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 292; İbn Kesir, *Bidâye*, C. XVII, s. 687.

¹¹⁴ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 365.

¹¹⁵ Gâzân, Geyhatu (1291-1295)'nin 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına oturan Hülâgû'nun torunu Baydu'ya karşı taht mücadelesini kazanır (3 Kasım 1295). Ancak bu kez Anadolu'da önce Baltu

şünülen bu sefer gerçekleşmez. Ordu ikinci bir emir ile Dımaşk'ta kalır.¹¹⁶ Ketboğa daha sonra çoğunluğu Mısır askerinden oluşan bir ordu ile Humus yönünde hareket eder. Beraberinde bölge nâibleri ile yol üzerinde av partileri düzenler.¹¹⁷ Humus'ta iken Halep nâibi Emir Seyfeddin Balaban ile görüşmüş huzuruna kabul ettiği Ermeni kralının elçisi hediyeler takdim etmiştir.¹¹⁸ Daha sonra da Dımaşk'a dönmüştür.¹¹⁹ Ketboğa, söz konusu av partisi sırasında bölge nâibleriyle bir araya gelip bölgenin meselelerini görüştüğü hatta saltanatı için önemli kararlar aldığı bir gerçektir. Ancak bu görüşmeler hakkında kaynaklara yansıyan bilgiler yoktur.

Ketboğa, yeni yılın ilk günleri (2 Muharrem 696/31 Ekim 1296) Humus'tan Dımaşk'a döner. 4 Muharrem/2 Kasım Cuma günü Dâru'l-Adl'de halkın şikâyetlerini dinler. Tevkîleri¹²⁰ imzalar.¹²¹ Ketboğa buradan ayrılmadan önce el-Bir valisi Emir Esendemir Gürcü'yü tutuklatıp hapse atarken yerine Alâeddin b.el-Câkî'yi atamış, Dımaşk Divânlar Şâdı (Müşiddü'd-Divân)¹²² Sungur el-A'ser'i de görevinden almıştır. Onun yerine de Emir Fethuddin Ömer b. Muhammed'i atamıştır.¹²³ Sultan son olark düzenlenen hil'at törenleri ile devlet adamlarının gönlünü almış ayrıca halk ile kaynaşmak için programlar tertip etmiştir.

3.3. Sultan Zeneddin Ketboğa'nın Hal' Edilmesi

Sultan Ketboğa, Suriye'de gerekli idari ve askeri düzenlemeleri yaptıktan sonra Mısır'a doğru ilerlerken yolda yaşanan gelişmeler Ketboğa'nın saltanatının sonunu getirir. Aslında Aynî'nin dönemin çağdaşı Yüsûfî'nin kayıp birinci cildinden naklen verdiği bilgiye göre üst düzey emirler sultanın ülkede yaşanan ağır sıkıntılar karşısında soydaşları olan pagan Uyratlara sahip çıkmasından dolayı sultanı tahttan indirmeyi göze almışlar ancak bunun için Ketboğa'nın başkenti terk etmesini beklemişlerdir.¹²⁴ Ketboğa'nın başkenti terk etmesi ve yapı-

isyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Sülemiş isyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) patlak verir. Yine dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı iddiasıyla öldürülen vezir Nevruz'un isyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) Gâzân'ın tahta oturduğu 1295 yılından Nâsır Muhammed'in ikinci kez sultan olduğu 1299 yılına kadar devam eden ve Gazan'ın epey başını ağrıtan iç isyanlardır. İsyânlar hakkında bkz. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 234-276; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 306-308; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 118-136.

¹¹⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 369.

¹¹⁷ Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 310-311; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 194; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 817; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 61-62.

¹¹⁸ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 365-366.

¹¹⁹ Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 310-311; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s.366; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 194; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 817; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 61-62.

¹²⁰ Tevkî; Sultan adına ilgili memurlar için kaleme alınan yazılar. Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahiş-Şerîf* thk. Semîr Mahmûd Derubi, Kerek 1992/1413, s. 112.

¹²¹ İbn Kesir, *Bidâye*, C. XVII, s. 691; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 195.

¹²² Vergî tahsili vb. konularda vezire yardımcı olan şâddü'd-devâvîn başında görevli memur. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, C. IV, s. 21-23, C. V, s. 456, 459, 461-462; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 342-344, 359-360.

¹²³ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 195; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 330; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 817; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 62.

¹²⁴ Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, s. 491.

lan son atamalar bunun yanında Ketboğa'nın aşağıda değineceğimiz üzere emirleri gücendiren davranışları sultan aleyhinde gelişmeleri hızlandırmıştır.

Ketboğa, 22 Muharrem 696 / 20 Kasım 1296 Salı günü orduyla beraber Dımaşk'ı terk ederek Remle¹²⁵ yakınlarında Ücâ'da karargâhını kurduğu bir sırada huzuruna çağırıldığı üst düzey emirlerden Emir Bedreddin Beyserî'yi¹²⁶ teamüllere aykırı olarak ayakta karşılamaz. Moğollarla mektuplaşmakla itham ettiği emiri fena halde azarlayınca aralarında sözlü tartışma çıkmış, Beyserî daha sonra emirlerin yanına gittiğinde ise gerçek anlaşılmıştır. Lâçin, "Sultanın memlûkleri Bayserî adına Moğol-İlhanlılara mektup kaleme almışlar. Beyserî'nin mektubu diyerek bunu Ketboğa'ya sunmuşlar. Amacı Mısır'a vardığında seni, beni ve üst düzey emirleri tutuklamak ve memlûklerini önemli mevkilere yerleştirmeye düşünmektedir"¹²⁷ şeklinde konuşarak hem meseleyi açıklamak hem de gidişatın aleyhlerine olduğuna dair çekincesini emirlerle paylaşır. Üst düzey emirler Ketboğa'ya karşı zaten var olan hoşnutsuzluklarının yanında yaşanan bu son hadise üzerine toplantı yaparlar. Saltanat Naibi Hüsameddin Lâçin önderliğinde emirler Bedreddin Beyserî, Seyfeddin Kıpçak, Seyfeddin Kara Sungur, Seyfeddin Bahadır el-Hâc ve diğer emirler Ketboğa'nın tahttan indirilmesine karar verirler.¹²⁸ 28 Muharrem / 26 Kasım Pazartesi günü savaş nakkâreleri çalınarak isyanı başlatırlar. Emirler ve emrindkiler Ketboğa'nın bulunduğu saltanat çadırına savaş koşumlu atları üzerinde saldırıya geçerler. İlk önce hedef Ketboğa'nın memlûkleridir. Emir Bedreddin Bektût el-Azrak el-Âdilî çadırında öldürülür. Diğer memlûkü Emir Seyfeddin Bethâs da aynı akıbeti paylaşırken Ketboğa'nın birçok memlûkü yaralanır. Bu arada yaşananları Ketboğa görmüş derhal alanı terk etmiştir. Arkasından memlûklerinden beş altı tanesi yetişerek beraberindekilerle Ücâ çayı üzerinden geçerek Dımaşk'a kaleye sığınır. ¹²⁹ İbn Devâdârî, Ketboğa'nın İbn Kamer (Ay'ın oğlu)¹³⁰ adlı hızlı koşan namlı bir atıyla kaçtığından söz ettiği gibi Lâçin'in istese onu yakalayıp öldürebileceğinden de bahseder.¹³¹ Hatta Lâçin'in amacının sadece tahttan indirmek olduğu

¹²⁵ Günümüz İsrail sınırları içinde bulunan tarihi Filistin şehridir. Sâmî es-Sakkâr, "Remle", *DİA*, C. XXXIV, (2007), s. 560-561.

¹²⁶ Devletin kuruluş döneminden beri var olan kıdemli emirlerden Emir Bedreddin Beyserî (ö. 698/1298) hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 238-239; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, C. II, s. 99-100; İbn Tağriberdî, *Menhel*, C. III, s. 500-502. Beyserî, daha önce tutuklanmış ancak el-Eşref Halil hapisten çıkarmıştır. Lâçin daha sonra kendisini tekrar tutuklayacaktır.

¹²⁷ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 195-196; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 819. Bu konuyla ilgili Glubb şöyle yorum yapar: "Kalavun'un bilgeliği ile Ketboğa'nın aptallığını karşılaştırabiliriz. Kalavun, Sungur el-Aşkar'ın Moğollar'a gönderdiği mektupları ele geçirdiğinde onları yakmış ve hiçbir şey söylememiştir. Durum müsait olduğunda Sungur'u tutuklattı. Ketboğa ise Beyserî'ye atfedilen sahte mektuplar üzerine hemen çağırıp sert bir şekilde emirlerin önünde azarlamıştır". Glubb, *Soldiers*, s. 169.

¹²⁸ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 195-196; Baybars el-Mensûrî, *Zübde*, s. 311; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 366; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 819; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 63.

¹²⁹ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 196; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 331-332; İbn Hacer, *Dürrer*, C. III, s. 263; Kütübî, *Fevât*, C. III, s. 217; İbn Kesir, *Bidâye*, C. XVII, s. 754; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 819-820; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 63.

¹³⁰ İbn Tağriberdî, *Hamâme* adlı nevbet atıyla kaçtığını yazar. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 63.

¹³¹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s.366-367.

için kaçmasına göz yumduğunu ima eder.¹³² Ketboğa'nın kaçmasıyla sultan memlûkleri teslim olur. Lâçin ve beraberindekiler sultanın hazinelerini ele geçirip ordunun idaresini ele alırlar.¹³³ Böylece Ketboğa'nın saltanat dönemi sona erer.

Ketboğa, Dımaşk'a sağ salim ulaştıktan sonra gelişmelerin seyrine göre hareket için beklemeye başlar. Öncelikle Dımaşk'ta kaldığı süre içinde şehri terk etmez. Dımaşk nâibi olan memlûkü Uğurlu, tedbirler alır. Halka bazı meks¹³⁴ vergileri salınır. Bununla ilgili karar 16 Safer /14 Aralık Cuma günü hutbede halka duyurulur.¹³⁵ Çok geçmeden önce Safed'ten daha sonra da Nablus ve Kerek'ten saltanat nâibi Hüsameddin Lâçin'in tahta çıktığı için kutlamaların tertip edildiğine ve şehirlerin süslediğine dair haberler gelir. Haberlerin aslı olup olmadığına dair Dımaşk emirlerinden Toksuba en-Nâsirî komutasında çıkan bir birlik, 22 Safer/20 Aralık günü Lâçin'in Mısır'da sultan olarak tahta oturduğu haberini getirirler.¹³⁶ Çok geçmeden de Emir Küçükün ile bir grup emir Kahire'den Dımaşk'a gelip kaleye çıkmadan meydana Lâçin'in *el-Melikü'l-Mansûr* unvanıyla resmen sultan olup tahta oturduğunu ilan ederler. Bunun üzerine de Dımaşk ordusu grup grup Kahire'ye akın ederler. Zaten bundan önce de Dımaşk emirlerinden iki büyük emir Kahire'ye gitmiştir. Sonuç olarak Ketboğa yaşananları kabul edip karşılık vermenin anlamsız olduğuna karar verir. Böylece saltanatının sona erdiğini kabullenir.¹³⁷ Halefi olarak tahta oturan Hüsameddin Lâçin'e mektup yazarak itaatini bildirir: "Sultan Lâçin benim hûşdâşımdır. Ben onun hizmetindeyim. Ona itaat ediyorum. Sultan bana mektup yazıp durumumu bildirinceye kadar kale odalarından birinde otururum"¹³⁸ diyerek teslimiyetini ifade eder. Gelişmeler üzerine de Dımaşk'taki emirler Sultan Lâçin adına sadakat yemini ederler.¹³⁹ Lâçin'in kararı gelinceye kadar Ketboğa Dımaşk kalesinde muhafaza edilir. Dımaşk'ta 1 Rabiülevvel 696/28 Aralık 1296 Cuma günü hutbeler *el-Melikü'l-Mansûr* unvanıyla Hüsameddin Lâçin adına okunur.¹⁴⁰

Emir Hüsameddin Lâçin el-Üstâdâr bir grup asker ile Dımaşk'a gelerek emirleri toplayıp kadıların huzurunda Sultan Lâçin'in mektubunu okur. Mektupta yeni sultanın tahta oturup cülûs törenlerinin yapıldığı halifenin ahidnâme yazıp hil'at giydirdiği bahsedilerek resmen sultan olduğu bildirilmektedir. Daha sonra Emir Seyfeddin Câğân el-Hüsâmî'nin 11

¹³² Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 494.

¹³³ İbn Kesir, *Bidâye*, C. XVII, s. 694; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 64.

¹³⁴ Çoğulu *mükûs* olan *meks*'i gümrük vergisi, kesinti ya da ayakbastı parası olarak değerlendirebiliriz. Cengiz Kallek, "Meks", *DİA*, C. XXVIII, (2003), s. 583-588.

¹³⁵ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 199; İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 333; İbn Kesir, *Bidâye*, C. XVII, s. 694; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 64. Makrîzî, söz konusu geçici vergilerin bazısını iptal etti şeklinde nakletmektedir. Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 824.

¹³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 333; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 824; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 65.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 333; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 199-200; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 65.

¹³⁸ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 200; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 824; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 65.

¹³⁹ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 200; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 824-825.

¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Târihu Havâdis*, C. I, s. 335; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 200-201; Makrîzî, *Sülûk*, C. I, s. 824.

Rabiulevvel 696/7 Ocak 1297 Pazartesi akşamı sultanın yanından gelmesinin ardından emirler Hüsameddin Lâçin el-Üstâdâr, Küçkün, Dımaşk baş kadısı Bedreddin b. Cemâa'nın hazır bulunduğu oturumda Ketboğa ile uzun süre görüşmeler yapılır. Sonuçta da Ketboğa yemin ederek Lâçin'in sultanlığını kabul eder. Niyetinin halis olduğu, Lâçin'in belirleyeceği yerde kalacağına rıza göstereceğini kimse ile yazışmayıp görüşmeyeceğine dair yemin eder.¹⁴¹ Lâçin, "İsteseک yakalardık, o bizim hûşdâşımızdır/kardeşimizdir" diyerek¹⁴² kimse ile yazışmaması şartıyla Ketboğa'yı ailesi ve memlûkleriyle Sarhad'a¹⁴³ gönderir.¹⁴⁴ Sultan Lâçin'in Dımaşk saltanat naibi olarak atadığı Emir Seyfeddin Kıpçak'ın 16 Rabiulevvel/12 Ocak Cumartesi günü Dımaşk'ta idareyi ele almasıyla da en ufak bir çatışma olmadan Ketboğa'nın teslimiyetçi yapısı sayesinde işler sühuletle yoluna koyulur.¹⁴⁵

Ketboğa önce Sarhad'de onlar emirliği¹⁴⁶ rütbesinde nâiblik yaptıktan sonra¹⁴⁷ Sultan Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminin ilk günlerinde 6 Cemaziyelevvel 698/9 Şubat 1299 Hama'ya nâib olarak atanır.¹⁴⁸ Hastalanarak vefat ettiği 702/1303 yılı Kurban bayramına (10 Zilhicce 702/26 Temmuz 1303) değin Hama nâibliği görevini tam bir itaat ve teslimiyet ruhu ile sürdürmüştür.¹⁴⁹

Ketboğa'nın naibliği döneminde gıyabında yaşanan önemli bir gelişme soydaşı Uyratların Ketboğa'yı tekrar tahta çıkarma teşebbüsüdür. Bu hadise Memlûk Türk Devleti'nin İlhanlılar ile Humus yakınlarında vuku bulan Vâdî Hazindâr Savaşı (28 Rabiulevvel 699 / 23 Aralık 1299)'nın hemen öncesinde yaşanır. Dönemin sultanı Nâsır Muhammed ordusunun başında Kahire'den ayrıldıktan sonra Gazze yakınlarında Tellü'l-Acûl denen yere geldiği ve törenle şehre girdiği bir sırada dönemin üst düzey iki emiri olan Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr ile Saltanat Nâibi Salâr saldırıya maruz kalırlar. Ketboğa döneminde Memlûk topraklarına iltica eden Uyratlar, Ketboğa'nın hal' edilmesi sonrası liderleri idam edilmiş, nüfuzları kırılmıştır. Bunun intikamını almak ve Ketboğa'yı yeniden sultan yapmak için Ulus'un önderliğinde suikast kararı almışlardır. Gazze'ye giriş sırasında Uyratların önde gelen emirlerinden Barultay, Baybars'a Ulus da Salâr'a saldırarak her ikisini öldürecek ve bu arada planladıkları şekilde Uyratlar olaya müdahale edeceklerdir. Sultan memlûklerine mensup Barultay kılıcını çekip Baybars'a doğru

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 335-3366; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 201; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 825; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 67.

¹⁴² İbn Hacer, *Dürer*, C. IV, s. 308.

¹⁴³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. III, s. 401.

¹⁴⁴ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 201; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, C. I, s. 336.

¹⁴⁵ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 201; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 67.

¹⁴⁶ Onlar emirliği, on veya daha fazla memlûke sahip bir unvan olup Kalkaşendî'nin dört kısma ayırdığı ümera içersinden üçüncü kısma girer ki küçük valilerin kullandığı bir ünvanıdır. Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, C. IV, s. 15.

¹⁴⁷ Ketboğa Serhad'de bir yıl on ay yirmi gün kalmıştır. İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 99.

¹⁴⁸ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 326; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. IX, s. 7; Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 234; İbn Habîb, *Tezkire*, C. I, s. 213; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 876; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 116.

¹⁴⁹ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 202; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 99; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 826; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 68. Ölümü hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXII, s. 40-41.

gelirken Baybars'ın yanında yürüyen Burciyye emirlerinden Seyfeddin Taşdemir, Barultay'dan önce davranarak kılıcıyla hamle yapmış ancak bu hamlesi boşa çıkarak Barultay'ın atının dönüşüne gelmiştir. Barultay ise kendini toparlayarak yaptığı karşıt hamlesi ile Taşdemir'in yüzünü yaralamıştır. Çevredeki emirler şaşkınlıklarını atıp olaya müdahil olmaları sonucu Barultay öldürülür. Olay sonrası yapılan muhakemede Uyratların amaçları anlaşılmalı ve olaya karışan elli kişi idam edilmiştir. Suikastın destekçilerinden Emir Kutlubars el-Âdili Gazze'ye kaçarak kurtulabilmiştir. Suikast sırasında Uyratların saltanat otağına yürüdüğünden bahseden Makrizi, çıkan kargaşada sultan memlûklerinin suikastın gayesinin sultanı öldürmek olduğunu düşünerek teyakkuza geçtiklerini daha sonra da emirlerin duruma hâkim olmasıyla durumun anlaşıldığından söz eder. Sonuç olarak Uyratlar bu başarısız girişimleri sonucunda ikinci kez ağır bir darbe alarak iyice çökertilmişlerdir. Şunu da aktaralım ki, tekrar sultan yapılmak istenen Ketboğa'nın bu olayla hiçbir ilişkisinin olmadığı açığa çıktığı gibi hakkında da bir işlem yapılmamıştır.¹⁵⁰

Devletine sadık bir idareci olarak vefatına değin görevini sürdüren Ketboğa, Gâzân'ın Suriye bölgesini işgali sırasında Memlûk Türk Devleti'nin hizmetinden ayrılmamış, sonrasında da bölgenin tekrar Memlûk idaresine geçmesine çaba sarf etmiştir. Moğol kökenli olmasına rağmen İlhanlılara karşı girişilen mücadelede başarıyla yer almıştır. Gâzân'ın birinci Suriye seferi sırasında Ketboğa'nın tutumuna değinen Makrizî, daha önce emrinde çalıştırdığı emirlerin huzurunda itaatkâr tavrına değinerek ibretlik bir an olduğunu vurgular.¹⁵¹ Ayrıca Memlûk sultanları içerisinde bahtsız bir sultan olduğu kadar da en şanslısıdır. Memlûk saltanat geleneğinde sultanların saltanatı terk etmeleri ya eceliyle ya da suikastla ölmeleri veya sultan çocuğu iseler sürgün edilmeleri ile son bulur. O ise farklı bir soydan gelişinin¹⁵² yanında İbn Tağriberdî'nin açıkça dile getirdiği gibi sıra dışı bir sultan olarak tahttan indirildikten sonra Suriye bölgesindeki nâiblik görevlerini vefatına değin sürdürmüştür.¹⁵³

Tercümesinden bahseden biyografi müellifleri kısa boylu, ince sesli, köse sakallı esmer olarak söz ettikleri fiziki özellikler¹⁵⁴ onun Moğol olduğunu özetleyen ifadelerdir. Özellikle saltanat döneminde yaşanan talihsizliklerin sorumlusunun kendisi olduğunu kabul etmiş hat-ta bundan dolayı da ağladığından bahsedilmiştir.¹⁵⁵ Kaynakların zulmünden pek bahsetmeyip

¹⁵⁰ Nüveyrî, *Nihâye*, C. XXXI, s. 240-241; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 330; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. IX, s. 15; Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 883-885; Kanat, "Suikastlar", s. 48-51.

¹⁵¹ Makrizî, *Sülûk*, C. I, s. 901.

¹⁵² Glubb, Ketboğa ile ilgili şöyle yorum yapar: "*Tarihi kayıtlardan tarihi gerçekleri öğrenebiliriz, ancak maceralarını anlattığımız tarihi şahsiyetleri şekillendiren ruhlarını keşfetmek bir tarihçi için çok zordur. Çağımızın milliyetçilik düşünceleriyle Moğol asıllı birinin Memlûkler'in sultanı olması bizim için oldukça şaşırtıcıdır.*" Glubb, *Soldiers*, s. 157-159. Ayrıca Moğol asıllı Memlûk devlet adamları hakkında bk. Reuven Amitai, "Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life", *The University of Chicago Mamluk Studies Review*, XII-I, 2008, s. 119-131.

¹⁵³ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 69.

¹⁵⁴ Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, C. III, s. 218; İbn Hacer, *Dürrer*, C. III, s. 262; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, C. IV, s. 145

¹⁵⁵ Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, C. III, s. 219; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, C. IV, s. 144.

iyi yönleriyle övdüğü Ketboğa'nın sakin bir mizacı olduğu iyilik yapmayı çok sevdiğinden bahsedilir.¹⁵⁶ Saltanatı ısrar etmeyerek çatışmayı önlemiş, bu tutumuyla sözde hûşdâş şemsiyesi altında idari bir görev tevcih edilmesinde mahzur görülmemiştir. Sonuçta emirlikten saltanat nâibliğine daha sonra da sultanlığa kadar yükselmiş hatta saltanattan hal' edildikten sonra Hama nâibi olarak ölünceye kadar görev yapmıştır.

Sonuç

Ketboğa, Moğol asıllı birisi olup savaşta esir alınmış ve Kahire'de Memlûk tahtına oturmayı başarmış sıra dışı bir kimliktir. Moğol-İlhanlı ordusunda bir asker olarak yükselebileceği yer sıradan bir emir olmak iken Memlûk Türk Devleti'nde sultanlığa kadar yükselmiştir. Şüphesiz devletin siyasi ve askeri yapısından kaynaklı bu durum devletin idari ve askeri kadrolarına insan kaynağını sağlayan memlûk sisteminin bir sonucudur. Zira bu sistem sayesinde ırkına-diline bakılmaksızın eğitimini başarıyla tamamlayıp hiyerarşi basamaklarından dirayet, cesaret ve liyakat göstererek yükselen memlûk kökenli her emir şartların oluştuğuna inandığı her ortamda hûşdâşlarının ve memlûklerinin gücü sayesinde ve etkin nüfuzu ile sultan olur ve yine aynı güç ve nüfuz ile saltanatını idame ettirir. Ketboğa'nın kısa süren saltanatının asıl nedeni de kendisini iktidara taşıyan hûşdâşlarının kendisine olan desteklerini çekmeleridir. Bazı doğal olaylar kadar Ketboğa'nın tavırları da bu durumu tetiklemiştir. Ketboğa döneminde yaşanan doğal afetler döneme damgasını vurmuştur. Kuraklık, kıtlık, pahalılık derken veba ülkeyi kırıp geçirmiş üstüne Ketboğa'nın soydaşları olan Moğol asıllı pagan Uyratlara kucak açması emirlerin ve halkın nefretini üzerine çekmesine yol açmıştır. Kendi memlûklerini giderek önemli mevkilere ataması da saltanatının sonlanmasını hızlandırmıştır. Sonunda da tahttan indirilmiştir. Ketboğa, genç sultan Nâsır Muhammed'in yaşının küçüklüğünü bahane edip devletin şevketinin kırıldığını ileri sürerek iktidarı ele geçirmiş ancak kendisi de çok geçmeden genç sultanın akıbetiyle yüzleşmiş tahtı terk etmek zorunda kalmıştır. Burada dikkat çeken husus Memlûk saltanat geleneğinde sultanlar ya eceliyle ya da suikastla ölmüşler veya sultan çocuğu iseler sürgün edilmişlerdir. Ketboğa ise Memlûk tarihinde bir ilk olarak tahttan indirildikten sonra kimse ile yazışmaması şartıyla Sarhad'a nâib olarak atanmıştır. Nâib olarak hiç sultan olmamış gibi sadakatle hizmetini ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür.

¹⁵⁶ Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, C. III, s. 219; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, C. VIII, s. 68.

BİBLİYOGRAFYA

- Aktan, Ali, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Belleten*, C. LIX- S. 226, (1995), s. 605-620.
- Ağır, A. Mesut, *Memlûk Tarihçilerine Göre Sultan Kalavun Dönemi Siyasi Olayları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2004.
- _____, "Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281", *Akademik Bakış*, S. 15, (2008), s. 1-10.
- Amitai, Reuven, "Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life", *The University of Chicago Mamluk Studies Review*, XII-I, (2008), s. 119-131.
- Ayalon, David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IV, (1989), s. 211-247.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı: Üstâdârlık (1250-1382)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2008.
- _____, "Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'us (ö. 693/1294)", *Ç.Ü.İ.F.D.*, V/1, (2005), s. 91-122.
- Aynî, Bedreddin el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zemân: Asru Selâtini'l-Memâlik*, thk. Muhammed Muhammed Emin, Kahire. www.al-mostafa.com
- Baybars el-Mansûri (ö. 725/1325), *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, thk. D. S. Richards, Beyrut das Arabische Buch, Berlin 1998/1419.
- Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007.
- _____, "Memlûk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış", *Milli Folklor*, S. 72, (2006), s. 109-113.
- Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), *el Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer = Târîhu Ebi'l-Fidâ*, thk. Mahmûd Deyyub, I-II, Beyrut 1997/1417.
- Eymen, Fuad Seyyid, "Kahire", *DİA*, C. XXIV, (2001), s. 174.
- Ahmet Ali Bayhan, "Kahire Kalesi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2003), s. 7-41.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.
- Glubb, Sir John, *Soldiers of Fortune The Story of The Mamlukes*, Newyork, 1973.
- Gül, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, İstanbul 2005.
- el-Haddad, M. Hamza İsmail, *es-Sultânü'l-Mansûr Kalavûn*, Kahire 1413/1993.
- Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977/1397.
- Hammâde, Muhammed Mahir, *el-Vesâiku's-Siyâsiyyeti ve'l-İdâriyyeti li'l-Asri'l-Memlûki*, Dımaşk 1978.

- İbn Abdüzzahir, *Teşrifü'l-Eyyâm fî Sireti'l-Meliki'l-Mansûr*, thk. Murad Kamil-Muhammed Ali Behhâr, Kahire 1961.
- İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devâdârî (ö. 736/1336), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer I-IX, C. IX, ed-Dürrü'l-Fâhir fî Sireti'l-Meliki'n-Nâsir*, thk. Hans Robert Roemer, Kahire 1960/1379.
- İbn Dokmak, Sarimüddin İbrahim b. Bedreddin Muhammed b. İzzeddin Aydemir İbn Dokmak (ö. 809/1407), *en-Nüfhatü'l-Miskiyye fî'd-Devleti't-Türkiyye: min Kitâbi'l Cevherî's-Semin fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn (min sene 637 hatta sene 805 h.)*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut 1999/1420.
- İbn Habîb el-Halebî, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habîb el-Halebî (ö. 779/1379), *Tezkiretün-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benih*, I-III, thk. Muhammed Muhammed Emin, Kahire 1986.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, I-III, çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay. İstanbul 1991.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cize 1998/1419.
- İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas (ö. 930/1520), *Bedâi'u'z Zuhûr, fî Vekâi'id-Dühûr*, I-V, thk. Muhammed Mustafa, Kahire 1395/1975.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdî (ö. 874/1470), *el Menhelüs Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, I-XIII, thk. M. Muhammed Emin, Said Abdülfettah Âşûr, Kahire t. y. 1984/1405.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Bekr el-Cezerî ed Dimeşkî (ö. 739/1339), *Târihu Havâdisü'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbîr ve'l-A'yân min Ebnâihî = Târihu'l-Cezerî*, I-III, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut 1998/1419.
- Kallek, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, C. XVIII, (1998), s. 138.
- _____, "Meks", *DİA*, C. XXVIII, (20039, s. 583-588.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), *es-Subhu'l A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*, I-XIV, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1987.
- Kanat, Cüneyt, "Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, (2000), s. 23-56.
- _____, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, (2000), s. 105-120.
- Kılıç, Mustafa, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1, (2010), s. 133-171.
- Kucur, Sadi S., "Nâib-i Saltanat" *DİA*, C. XXXII, (2006), s. 313-314.
- Koprıman, Kazım Yaşar, "Burciyye", *DİA*, C. VI, (1992), s. 419-420.

- _____, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, C. VI, (1992), s. 433-540.
- _____, “Memlûkler” *Türkler*, C. V, (2002), s. 99-126.
- Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l Vefeyât*, I-IV, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1973-1974.
- Levanoni, Amalia, “Food and Cooking during the Mamluk Era: Social and Political Implications”, *Mamlûk Studies Review*, IX, 2, (2005), s. 202-222.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî (ö. 845/1442), *Kitabü'l Mevâiz ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, I-II, Beyrut.
- _____, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C. I, thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr, Kahire 1970; C. II, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut 1417/1997.
- Northrup, Linda, *From slave to sultan: The career of al-Mansûr Qalawun and the consolidation of Mamluk rule in Egypt and Syria (678-689 A. H. /1279-1290 A. D.)*, Stuttgart 1998.
- Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el Kureşî en-Nüveyrî (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C. XXXI, thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşli Fevvez, Beyrut 2004.
- Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, I-XXVII, thk. Kamil Selman el-Cebûrî, Beyrut 2010.
- _____, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahiş-Şerif* thk. Semîr Mahmûd Derubi, Kerek 1992/1413.
- Özaydın, Abdülkerim, “Halil b. Kalavun”, *DİA*, C. XV, (1997), s. 319-320.
- Özbek, Süleyman, “Memlûklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar “Sultanı Öldüren Sultan Olur”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, s. 155-172.
- Özgüdenli, Osman G., *Gâzân Han ve Reformları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.
- Özkan, S. Hilmi, “El-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavûn el-Elfi Hayatı ve Faaliyetleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1999.
- Reşidüddin Fazlullah (ö. 718/1318), *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu basımı, Ankara 2013.
- el-Ulebî, Ekrem Hasan, *el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavûn*, Beyrut 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yay., IV. Basım, Ankara 1988.
- Safedî, Salâhaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî (ö. 762/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, thk. Ahmed Arnavud, Tezkî Mustafa, Beyrut, 1420/2000.
- _____, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'îd, I-VI, Dımaşk 1998/1418.

- Sağlam, Ahmet, “Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 107-126.
- _____, “Memlûk Sultanı Nasır Muhammed b. Kalavun’un Siyasi Faaliyetleri (684- 741/1285-1341)”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2015.
- Salihlioğlu, Halil, “Dirhem”, *DİA*, C. IX, (1994), s. 368-371.
- _____, “Dinar”, *DİA*, C. IX, (1994), s. 352-355.
- es-Sakkâr, Sâmî, “Remle”, *DİA*, C. XXXIV, (2007), s. 560-561.
- Sobermheim, “Kalavun” *İA*, C. VI, (1977), s. 121-123.
- Taneri, Aydın, “Çetr”, *DİA*, C. VIII, (1993), s. 293-294.
- Tomar, Cengiz, “Tabaka”, *DİA*, C. XXXIX, (2010), s. 288.
- Toparlı, Recep, “Kıpçak Dili ve Edebiyatı”, *Türkler*, C. V, (2002), s. 814-821.
- Yalçın, M. Fatih, “Bahrî Memlûklerde Saltanat Nâibliği”, *MÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- Yiğit, İsmail, “Halka”, *DİA*, C. XV, (1997), s. 360-362.
- _____, “Kalavun”, *DİA*, C. XXIV, (2001), s. 227-228.